

OSMANLI ARAŐTIRMALARI
XVIII

Neřit Heyeti - Editorial Board
Halil İNALCIK - Nejat GÖYÜNÇ
Heath W. LOWRY - İsmail ERÜNSAL
Klaus KREISER - A. Atilla ŐENTÜRK

THE JOURNAL OF OTTOMAN STUDIES
XVIII

İstanbul - 1998

Sahibi: **ENDERUN KİTABEVİ** adına İsmail ÖZDOĞAN

Tel: (0212) 518 26 09 Fax: (0212) 518 26 63

Yazı İşleri Sorumlusu: Nejat GÖYÜNÇ

Tel: (0216) 333 91 16

Dizgi: **GİRİŞİM DİZGİ**

Tel: (0212) 513 28 29

Basıldığı Yer: **KİTAP MATBAACILIK**

Tel: (0212) 567 48 84

Cilt: **FATİH MÜCELLİT**

Tel: (0212) 501 28 23 - 612 86 71

Adres: **ENDERUN KİTABEVİ**, Beyaz Saray No. 46 Beyazıt - İST.

SİR ROBERT LİSTON'UN İSTANBUL BÜYÜKELÇİLİĞİ (1794-1795) VE OSMANLI DEVLETİ HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ

Mehmet Alaaddin YALÇINKAYA

Yeni bir dünya düzeninin kurulmasına yol açan Fransız İhtilâli, ihtilâlciler ve sempatizanlarının faaliyetleriyle kısa sürede diğer Avrupa ülkelerinde de tesirini göstermeye başlamıştı. 1792 başında Avrupa ülkeleri ile Fransa arasında çıkan savaşlar, Osmanlı Devleti'ni ister istemez hadiselere karşı teyakkuza geçirmişti. Zira taraflar Osmanlı Devleti'ni kendi yanlarına çekmeye çalışmaktaydılar. Ancak Babıâli tarafsız kalmada tereddüt göstermedi. Bunda 1787-1792 savaşlarında yaşanan hezimet ve iç durumun sarsılması önemli bir etkendi. Buna mukabil Fransız ihtilâli sempatizanlarının Türk topraklarındaki faaliyetlerine müdahale edilmemesi, başta İngiltere olmak üzere, diğer Avrupa devletlerinin tepkilerine neden olmaktaydı. Babıâli bu devletlerin protesto notalarına rağmen tarafsızlık siyasetinde hiç bir değişiklik yapmadığı gibi, Avrupa ülkelerinin İstanbul'daki temsilcilerine diplomasi kurallarına uygun biçimde cevap vermişti.¹

Bu durumdan özellikle İngiliz Büyükelçisi Sir Robert Ainslie (1776-1794) rahatsızlık duymuş ve hoşnutsuzluğunu gizlememişti. Halbuki Babıâli Ainslie'yi Türk-İngiliz ilişkilerinin dostane şekilde geliştirilmesinde ve pekiştirilmesinde en önemli rolü oynayan büyükelçi olarak kabul etmekteydi.² Ainslie, ikazlarına rağmen Babıâli kararını değiştirmeyince, bu olaylara karşı daha fazla tahammül edemeyeceğini hükûmetine bildirmişti. Son gelişmeler karşısında, İngiliz hükûmeti İstanbul'daki büyükelçisinin başarısız kaldığını

¹ Babıâli'nin İstanbul'daki yabancı devletlerin temsilciliklerine tarafsız kalacağına dair gönderdiği notalar için bkz: *The Annual Register, or View of the History, Politics, and Literature for the Year 1792*, 34. Cild, 236-328 ve Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet, tertib-i cedid*, VI. Cild, (İstanbul, 1303), 151.

² Türk-İngiliz ilişkilerinde Ainslie'nin rolü hakkında bkz: M.A. Yalçinkaya, "Türk-İngiliz İlişkilerinde Büyükelçi Ainslie Dönemi (1776-1794)", *Prof. Dr. Halil İnalçık Armağanı*, 80. doğum yılı münasebetiyle, der. N. Göyünç, Ö. Ergenç, J. L. Bacqué-Grammont, İstanbul 1998 (Basılmakta).

sezinlemiş ve aynı yerde 18 yıl süren görevin vermiş olduğu yorgunluğu bahane ederek geri çağırılmayı uygun bulmuştu.³ Londra hükûmeti, Ainslie gibi büyük bir diplomatın yerini doldurmak için Sir Robert Liston'u İstanbul'a büyükelçi olarak atamayı uygun görmüştü. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Grenville'nin (1792-1801) Ainslie'ye gönderdiği 2 Ağustos 1793 tarihli bir yazı ile Liston'un kendisinin yerine büyükelçi olarak tayin edildiğini bildirmişti.⁴

a) Liston'un İstanbul'a Büyükelçi Atanması

Uzun süre Avrupa devletlerinin önemli merkezlerinde ülkesini başarıyla temsil ederek diplomatlık kariyerinin zirvesine doğru yükselen ve yetenekli biri olan Sir Robert Liston, Fransız ihtilâli sonrasında durağan hale gelen Türk-İngiliz ilişkilerini tekrar iyileştirmek ve geliştirmek için bizzat Kral III. George'un tercihi ile İstanbul'a büyükelçi olarak atanmıştı.⁵ Lord Grenville'nin atama kararını bildiren talimatnamesinde kralın tercihinin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. Bu belgede, kralın dış ülkelerdeki temsilciliklerde bazı değişiklikler yapmanın çok uygun bir düşünce olduğunu

³ Bu dönem Türk-İngiliz ilişkileri için bkz: M.A. Yalçınkaya, *The First European Permanent Ottoman-Turkish Embassy: the Embassy of Yusuf Ağâh Efendi to London (1793-1797)*. EREN yayınevi tarafından basılmaktadır. Ayrıca bkz: M.A. Yalçınkaya, "İngiliz Kaynaklarına Göre Batı Anadolu Limanlarındaki Siyasi ve Ticari Faaliyetler 1790-1810", I. Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi, 11-13 Eylül 1996, Manisa, Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1 (1997), 185-193. ve A.İ. Bağış, *Britain and Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire, Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul 1776-1794*, (İstanbul, 1984).

⁴ Grenville'den Ainslie'ye, PRO FO 78/14, 2 Ağustos 1793. Sir Robert Liston 8 Ekim 1742 yılında İskoçya'nın Overtoun'daki Kirkliston kasabasında doğdu. 20 yaşında iken Edinburg Üniversitesini tamamladıktan sonra, hocaları Dr. John Drysdale ve Prof. Dugald Steward tarafından Sir Gilbert Elliot'un oğullarına özel hoca olmak üzere seçildi. Bu görevi sırasında Liston'un klasikler, hukuk ve dans üzerinde kendisini daha iyi yetiştirmesi için iki yıl süreyle Paris'e gitmesine izin verildi. Sonra Gilbert ve Hugh Elliot'la yeniden Paris'e giderek, çalışmalarını devam ettirmişti. Daha sonraları, diplomatik mesleğini seçen Hugh Elliot'un özel sekreteri oldu. Hugh Elliot Münih, Ratisbon ve Berlin'e diplomatik görevle gittiği zaman ona eşlik etti. Lord Mountstewart Mart 1783'de Madrid'e büyükelçi olarak gönderildiği zaman, Liston elçiliğin sekreterliğine verildi ki, bu onun ilk diplomatik göreviydi. Liston, 4 Mayıs 1783'de Büyükelçisi Mountstewart'ın yerine orta elçi olarak atandı ve bu görevde Ağustos 1788'e kadar kaldı. O, 22 Ağustos 1788 ile 18 Mayıs 1793 arasında Stokholm orta elçiliğinde bulundu. Liston, Sir Robert (1742-1836). *Dictionary of National Biography*.

⁵ Zaten, İngiltere'nin 19. yüzyıl başlarına kadar üç tane büyükelçilik (embassy) seviyesindeki temsilciliği vardı. Bunlardan birisi İstanbul, diğerleri ise Paris ve St. Petersburg idi. Diğer temsilcilikleri orta elçilik ve (envoys extraordinary and ministers plenipotentiary), ministeri resident (ministers resident) ve maslahatgüzarlık (charge d'Affaires) seviyesindeydi. İngiltere 1581'de William Harboure'yi İstanbul büyükelçiliğine atayarak Osmanlı Devleti ile diplomatik ilişki kurmuştu. O tarihten itibaren İngiltere Doğu Akdeniz havzasında ticari menfaatler elde etmek ve daha ileri seviyeye çıkarmak için Osmanlılarla ilişkilerine en üst seviyede temsilci ile katılmıştır.

söyleyip, İstanbul büyükelçiliğine Mr. Liston'un atanmasının iyi bir seçim olacağını belirttiği kaydediliyor.⁶

Liston'un İstanbul'a büyükelçi olarak atandığı tarihlerde Osmanlı Devleti de Yusuf Ağâh Efendi'yi Avrupa'da açtığı İlk daimi büyükelçiliği için Londra'ya tayin etmişti. Tesadüf gibi gözüken her iki elçinin atanmaları, aslında iki devletin birbirlerine verdikleri önemden kaynaklanmaktaydı. Zira, o tarihlerde İngiltere Avrupa devletlerinin batıya doğru ilerlemelerinde bir set iken Osmanlı Devleti de Avrupa devletlerinin doğu yönünde yayılmasında en büyük engeldi. Aynı zamanda Babıâli'nin başlattığı reform hamlesinde İngiltere'nin Fransa ve Avusturya ile birlikte bir model ülke olarak seçildiğinin belirtileri bu zamanda net bir biçimde gözlenebilmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin diplomasi alanında İngiltere'yi örnek ülke olarak seçtiği sonraki uygulamalarıyla anlaşılmıştır. Babıâli, Londra'da açacağı "ilk daimi elçilik için" doğrudan Ainslie ile temasa geçip kurulacak olan elçilikle ilgili gerekli her türlü girişimde İngiliz büyükelçiliğinin katkılarını talep etmiştir. Ayrıca daha sonra Avrupa'nın diğer önemli başkentlerinde kurulacak büyükelçilikler için Yusuf Ağah Efendi'nin elçiliği model olarak alınmıştır.⁷

Liston'un İstanbul büyükelçiliğine tayin edildiğini III. George 22 Eylül 1793 tarihinde Levant (Turkey) Company'ye bildirdi. Zira bu sırada Osmanlı Devleti ile siyasî işleri İngiliz hükümeti, ticarî işleri de Levant Company

⁶ Grenville'den Ainslie'ye, PRO FO 78-14, 2 Ağustos 1793. Grenville'in talimatının bir bölümü şöyledir:

The King having thought proper to make some changes in his foreign missions, has judged it expedient or His Service that Mr. Liston should be appointed to be His Majesty's Ambassador at Constantinople ...

⁷ Bu sahada ilk modern çalışma Naff ve Kuran tarafından yazılmıştır. Bkz: T. Naff, *Ottoman Diplomacy and the Great Powers, 1789-1802*. (University of California 1961, Basılmamış Doktora tezi) ve E. Kuran, *Avrupa'da Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu İlk Elçilerin Siyasî Faaliyetleri*. (Ankara, 1968). Yusuf Ağah Efendi'nin büyükelçiliği ve onun Türk Dış Politikasına tesirleri hakkında bkz: M.A. Yalçınkaya, "Osmanlı Devleti'nin Yeniden Yapılanması Çalışmalarında İlk İkamet Elçisinin Rolü", *Toplumsal Tarih*, 32 (Ağustos 1996), 45-53 ile "Mahmud Raif Efendi as the Chief Secretary of Yusuf Ağah Efendi, The First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793-1797)", *OTAM* 5 (1994), 385-434. III. Selim'in başlattığı Nizam-ı Cedid ıslahatlarından birisi olan diplomasi konusunda Karal genel bilgiler vermekle birlikte kişiler ve tarihler hakkında yanlış bilgiler vermektedir. Karal, 1792'de ilk daimi ikamet elçiliğinin Viyana ve Berlin'de kurulduğunu ve bunu müteakiben Londra ve Paris'te elçiliklerin kurulduğunu, ayrıca bu surlar Reisülküttablık vazifelerini yapan zat olarak Elubekir Ratib Efendi olarak anlatmaktadır. Bkz: E.Z. Karal, *Selim III'ün Hattı Hümayunları -Nizam-ı Cedid- 1789-1807*. (Ankara, 1988), 163-186. Özellikle bkz. 167-170. İpşirli, Karal'ın aynı çalışmasını referans göstererek hatayı tekrarlamaktadır. Bkz: M. İpşirli, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, editör E. İhsanoğlu (1994), 139-220, 216.

yürütmekteydi. Aynı zamanda İstanbul'daki büyükelçiliğin bütün masrafları da bu şirket tarafından karşılanmaktaydı.⁸ Kralın söz konusu atamayla ilgili yazısı 27 Eylül 1793'de Levant Company'nin genel toplantısında okundu. Bundan sonra hem İngiliz hükûmeti, hem de Levant Company yeni elçi için hazırlıklar yapmaya başladı.⁹

Liston'un atanmasıyla ilgili haberi, zamanın en önemli basın-yayın organı olan The Times gazetesi halka duyurdu. 24 Eylül 1793 tarihli The Times gazetesinde onun İstanbul'a büyükelçi olarak atandığı ve ertesi gün kralın huzuruna kabul edileceği belirtilmekteydi. 25 Eylül 1793 Çarşamba günü Liston, Lord Grenville tarafından Levec toplantısında kralın huzuruna çıkartılarak İstanbul büyükelçiliğine atanma işlemi resmen tamamlandı.¹⁰ Yeni büyükelçinin hazırlıklar yapması, hükûmetten siyasi ve Levant Company'den ticari talimatlar alması gerektiğinden hemen yola çıkarılmadı. Ayrıca hazırlıklar tamamlansa bile kış yaklaşmıştı. Bu nedenle yolculuk bahar aylarına ertelenmişti. Öte yandan bu sıralarda Babıâli tarafından Londra'da kurulan ilk daimi büyükelçiliğe tayin edilen Yusuf Ağâh Efendi'nin fazla bekletilmeksizin yola çıkarılacağını düşünen İngiliz hükûmeti, bu

⁸ İngiliz elçilerinin ve konsoloslarının 1830'lara kadar Türkiye'deki faaliyetleri genel olarak Levant (Turkey) Company üzerinde yapılan çalışmalarda bulunmaktadır. Bunlar için bkz: M. Epstein, *The Early History of the Levant Company*, (London, 1908); A.C. Wood, *History of the Levant Company*, (London, 1964) ve Ina S. Russell, *The Later History of the Levant Company, 1753-1835*, (Basılmamış Doktora tezi Manchester Üniversitesi, 1935).

⁹ Kral III. George'dan Duke of Leeds'e, PRO SP 105-109, 22 Eylül 1793. Liston'un İstanbul'a büyükelçi olarak tayinine dair Levant Company'e gönderilen yazının tam metni aşağıdadır:

Right Trusty and Right Entirely beloved Cousin and Counciller, and Trusty and Well-beloved, We greet you well, Whereas Our Trusty and Well-beloved Sir Robert Ainslie, Knight Our Ambassador to the Grand Signior, has Sometime since, had Our Royal Leave and Permission to return Home from His Employment at the Ottoman Porte: And Whereas we judge it necessary for Our Subjects, that someother Person should without Loss of Time, be appointed Our Minister at the Said Porte, and Considering the Loyalty, Prudence and good Abilities, of our Trusty and Wellbeloved Robert Liston Esq., Our late Envoy Extraordinary at the Court of Stockholm, We esteem Aim a Person very fitly qualified to succeed the Said Sir Robert Ainslie as Our Ambassador in Turkey; We have tought best to signify the same to you, to the End that you may, accordingly, prepare what is necessary, or usual to be done, on your part, on such Occasion: And so, not doubting of your ready Compliance herein, We bid you heartily Farewell, Given at Our Court at St. James's the Twenty Second Day of September 1793, in the Thirty Third year of Reign.

¹⁰ The Times, 24 September 1793. The Times Liston'un İstanbul'a elçi olarak atanmasını şöyle vermektedir:

ROBERT LISTON, Esq. will to-morrow kiss the King's hand at the Levee, on his appointment as Ambassador to the OTTOMAN PORTE.

işlerde doğrudan katkısı olan Ainslie'yi kısa bir süre daha İstanbul'da tutmayı uygun görmüştü.¹¹

b) Yolculuk

Robert Liston, tayin edildikten sonraki süre zarfında maiyetinin belirlenmesi ve yol hazırlıkları ile meşgul oldu. İstanbul'daki elçiliğe onun ile birlikte din görevlisi ve hekim olarak gidecek olan James Dallaway 28 Ocak 1794 Salı akşamı Oxford'da Norfolk Dük'ü tarafından Yusuf Agâh Efendi için verilen yemekte bulunarak Türk elçisiyle tanıştırmıştı. Dallaway bu göreve Dük'ün yardımıyla atanmıştı.¹² İstanbul'a gitmek için karayolundan hareket etti. 1794 Mart ayı ortalarında Londra'dan hareketle Belçika, Almanya ve Avusturya üzerinden Türk topraklarına ulaşmayı plânladı. Elçilik heyetinin yolculuğu sırasında hangi güzergâhların takip edildiğine dair tafsilâtlı bilgilere sahip değiliz. Bununla birlikte Liston izlediği güzergâhın en önemli merkezlerinin Ratizbon ile Viyana olduğunu belirtmektedir. Elimizdeki bilgilere göre elçi, Viyana'da kısa bir süre kaldıktan sonra yoluna devam ederek Belgrad'ın kuzeyindeki Semlin'e (Zemun) ulaştı. Daha sonra Belgrad güzergâhının asayiş bakımından güvenilir olmamasından dolayı Eflak'ın merkezi Bükreş'e yöneldi.¹³

İngiliz belgelerine göre, Babıâli, Liston'u Osmanlı sınır bölgesindeki merkezde karşılamak için bir mihmandar tayin etmişti. Mihmandar ve İngiliz büyükelçilik tercümanlarından birisi beraberce İstanbul'dan denizyoluyla Varna'ya ve oradan karayolunu takip ederek Bükreş'e ulaşmışlardı. Fakat İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliği baş tercümanı Pisani'nin yanlış bilgilendirmesi yüzünden daha büyükelçi Londra'dan ayrılmadan önce, mihmandar ve tercüman Bükreş'den hareketle tehlikeli güzergâh olan Belgrad tarafına yönelmişlerdi.¹⁴ Böylece Liston, Babıâli tarafından gönderilen mihmandar ve İngiliz elçilik tercümanı ile buluşmadan Bükreş'e ulaştı. Bükreş'e gelen Liston burada Eflak Voyvodası tarafından çok iyi bir şekilde karşılandı. Bundan sonraki yolculuk Voyvoda Alexander Murusi (Aralık 1792-Agustos 1796) tarafından plânlandı. Kafile Bükreş'den hareket edip

¹¹ Yusuf Agâh Efendi'nin İngiltere yolculuğunun tafsilâti için bkz: Yalçınkaya, *Mahmud Raif*, 406-409. Buna ilâveten görüşlerimizi teyit edici bilgi Levant Company'nin yazışmalarında da bulunmaktadır bkz: Samuel Bosanquet'den Ainslie'ye, PRO SP 105/121, 15 Ekim 1793.

¹² Bu görüşme hakkında fazla tafsilâtlı bilgiye sahip değiliz. Bu olaydan sadece The Times'da bahsedilmektedir. The Times, 30 January 1794.

¹³ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78 15 no:1, 24 Mayıs 1794.

¹⁴ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78 15 no:1, 24 Mayıs 1794.

Tiya-Yergöğü üzerinden Rusçuk'a ulaştı. Bu sıralarda Edirne havalisinde haydutluk hareketleri olduğundan Karadeniz'e yakın güzergâh takip edilerek, Razgrad (Hezargrad)-Şumnu üzerinden daha kısa ve taşlık geçitleri az olan Heamus dağ silsilesi aşıp Karnabat'a, oradan Faki-Kırklareli yolu ile 19 Mayıs 1794 akşamı biri İngiliz arabası olmak üzere toplam üç araba ile İstanbul'a ulaşıldı.¹⁵

c) Elçiliğin İlk Günleri

Liston ilk iş olarak kral tarafından yazılan görev devir-teslimine dair mektubu Ainslie'ye verdi. Ainslie elindeki resmî ve özel yazışmalarla ilgili belgeleri elçilik işlerinde yardımcı olsun diye ona teslim etti.¹⁶ Yeni büyükelçi görevine başladığını Babiâli'ye bildirdi. Bunun üzerine âdet gereğince Divan-ı Hümayun Baş Tercümanı onu 22 Mayıs Cuma günü ziyaret etti ve Sadrazam Damad Melek Mehmed Paşa adına yeni büyükelçiye 'çiçekler' sunarak hükûmet namına 'hoş geldiniz' dileklerini iletti.¹⁷ Böylelikle Liston İstanbul'daki büyükelçiliğine başlamış oldu. Liston, büyükelçi olarak İstanbul'da faaliyete başlamasına rağmen Sultana, Sadrazama ve Reisülküttaba sunacak olduğu hediyeleri taşıyan geminin Fransız korsanları tarafından Sakız adası açıklarında ablukaya alınması yüzünden resmî kabul tören ileri bir tarihe ertelendi.¹⁸

Babiâli, 1792 yılının sonunda Nizam-ı Cedid programını başlatmasıyla birlikte, dışişlerinde de Avrupa devletleri arasında geçerli olan kuralları uygulamaya karar vermişti. Dolayısıyla eskiden uyguladığı bazı usulleri bu dönemde terk etti. Bu usullerden biri de yabancı ülke temsilcilerine verilen tayinatın kaldırılmasıydı. Nitekim Yusuf Ağâh Efendi'nin İngiltere'ye ilk daimi büyükelçi olarak gönderilmesi sırasında, milletlerarasında geçerli olan mütekabiliyet usulü yürürlüğe konularak, yabancı devlet elçilerine verilen tayinat kaldırılmış oldu. Zaten ilk Türk daimî elçiliğinin kurulması bu kararın

¹⁵ Ainslie, Lord Grenville'ye gönderdiği en son raporunda Liston'un İstanbul'a gelişi hakkında kısa malumat vermektedir. Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:11, 24 Mayıs 1794. Aynı zamanda Liston, Lord Grenville'ye gönderdiği ilk raporunda yolculuk hakkında bazı bilgiler vermektedir. Bkz: Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:1, 24 Mayıs 1794. Liston maiyetinin ileri gelenlerinden sadece Dr. Siphthorp ve James Dallaway'den bahsetmektedir.

¹⁶ Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:11, 24 Mayıs 1794 ve Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:11, 3 July 1794.

¹⁷ Elçilerin kabulleri hakkındaki teşrifat için bkz: İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, (Ankara, 1994), 268-317, 279.

¹⁸ Ainslie'den Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:11, 24 Mayıs 1794. Gerçekten hediyeler gelmedikçe elçiler Sultan'ın huzuruna kabul edilmezlerdi. Bkz: Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez*, 308.

uygulanması için bulunmaz bir fırsattı. Bunun için Yusuf Ağâh Efendi İstanbul'dan İngiltere'ye hareket etmeden önce Babiâli: İngilizler tarafından tayin teklif edilirse bunu her ne surette olursa olsun kabul etmemesini telkin ve tenbih etmişti.¹⁹ İşte Yusuf Ağâh Efendi ile başlatılan bu usul, yabancı elçilik heyetleri arasında ilk defa Liston'a tesadüf etmişti. Türk sınırlarına girmesinden itibaren Babiâli'nin tayinat vermeme usulünü çok sıkı bir şekilde uyguladığını, Lord Grenville'ye gönderdiği ilk raporunda bildirmişti. Bu yüzden geçtiği yerlerden at, erzak ve diğer malzemelerin temini için büyük miktarda harcamalar yapmak zorunda kalmıştı. Aynı rapor, Osmanlı Devleti'nin uygulamaya koyduğu tayinat rejimi nedeniyle onun ve maiyetinin mali sıkıntı içine düştüğüne işaret etmektedir.²⁰

Eldeki belgeye göre, Kaptan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa, elçinin İstanbul'da göreve başlamasından birkaç gün sonra tercümanı Hançerli'yi onun ziyaretine göndermişti. Liston'a göre, böyle bir hadise ilk defa olmaktadır. Hançerli, ona Kaptan Paşa'nın Fransız jakobenlerinin fütursuzca davranışlarından dolayı onlardan çok nefret ettiğini belirtmişti. Bu görüşmede Hançerli, İngilizler için saygı dolu, dostça ifadeler kullanmış ve iltifatların sözlerde kalmayacağını bildirmişti. Tercüman, Fransız korsanları tarafından Sakız limanında tutulan onun özel eşyalarının yüklü olduğu gemiyi güvenle İstanbul'a getirmek için silâhlı bir geminin gönderilebileceğini hemen taahhüd etmişti. Halbuki daha önce Ainslie bu İngiliz gemisinin serbest kalmasını sağlamak için girişimde bulunmuş, fakat Babiâli'den hiç bir ses çıkmaması üzerine sonuç alamamıştı.²¹

Liston, başta Sultan olmak üzere diğer devlet görevlilerine sunacağı hediyelerin İstanbul'a gelmesi üzerine, kralın göndermiş olduğu mektubu Sultana takdim etmek için 14 Ekim 1794 Salı günü resmî bir tören ve teşrifatla, III. Selim'in huzuruna çıktı ve III. George'un güven mektubunu bizzat sundu.²² Eldeki bilgilere göre, aynı günün akşamı büyükelçinin onuruna Divanın toplandığı salonda mükemmel bir akşam yemeği düzenlendi. Bu teşrifat ve yemek sırasında, Osmanlı Devlet erkânıyla ilk defa doğrudan görüştüğü için Lord Grenville'ye kabul merasimini ve devlet erkânı hakkında edindiği bilgileri rapor etti. 25 Ekim 1794 tarihli bu raporunda, Osmanlı Devlet yönetiminde bazı değişiklikleri fark edip bunun zaman içerisinde daha net bir şekilde gözükmesini belirtmekteydi. Kendisinin resmî

¹⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI, 106-107

²⁰ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78 15 no:11, 3 July 1794.

²¹ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78 15 no:22, 25 Ekim 1794.

²² Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78 15 no:22, 25 Ekim 1794.

kabulü sırasındaki mevzuatın diğer Avrupa devletlerinde olduğu gibi yapıldığını da vurgulamaktaydı. Fakat İngiliz kralına cevaben Sultan tarafından yapılması gereken konuşmayı, Sultanın adına Sadrazam Melek Mehmed Paşa'nın yaptığını raporunda özellikle belirtmekte ve konuşmanın içeriğini kısaca özetlemekteydi.²³ Raporda Sultanın "İki ülkenin dostluğunu pekiştirmek, iki hanedan arasındaki iyi ilişkileri devam ettirmek, ticarî imtiyazları gözetmek ve Osmanlı topraklarında İngiliz vatandaşlarının haklarını korumak" gibi konulardaki güvenceyi yenilemesinin, fevkalâde memnuniyet verici olduğu ifade edilmekteydi.²⁴

İngiliz temsilcisinin verdiği bilgilerin, Türk arşiv kaynaklarına dayalı olarak yapılan çalışmalarda teyit edilmiş olması, onun gerçekten kısa bir süre zarfında Osmanlı devlet erkânını tanıdığını göstermektedir. Liston aynı raporunda Sadrazam Melek Mehmed Paşa ile son resmî görüşmesini yaptığını dikkat çekmekte, "Yaşı bir hayli ilerlemiş olan Sadrazam kendi isteği ile memleketi olan Sakız adasında istirahat etmek üzere emekliye ayrıldığını" ve yerine İzzet Mehmed Paşa'nın Sadrazam olarak atandığını belirtmekteydi.²⁵ Yeni Sadrazam ileri seviyede bilgi sahibi bir insan, modern davranışlı ve işinde yetenekli olarak tanımlamaktaydı. İzzet Mehmed Paşa'nın Anadolu kökenli olup eğitimini sarayda yaptığını ve Sadrazamlığa atanıncaya değin devletin çeşitli kademelerinde çalıştığını yazmaktaydı. Büyükelçi, İzzet Mehmed Paşa'nın "etkin bir Başbakan mı yoksa selefi gibi tarafsızlık politikası takip eden önemsiz bir şahsiyet mi olacağını ileri tarihlerde görüleceğini" de ilâve etmekteydi.²⁶

Liston'un 24 Kasım 1794 tarihli raporunda son iki gün içinde Sultan ve Sadrazamdan güven mektubunu aldığını ve bunların kral hazretlerine

²³ Uzunçarşılı elçilere cevabın Padişah tarafından verildiğini belirtmektedir. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez*, 298.

²⁴ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:22, 25 Ekim 1794.

²⁵ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:22, 25 Ekim 1794. Sadaretdaki değişikliğin nedenleri ve geniş tahlili için bkz: Ahmed Cevdet Paşa. *Tarih-i Cevdet*, VI, 115-17. Liston'la İstanbul'a gelen elçilik din görevlisi ve doktoru olan James Dallaway'de Melek Mehmed Paşa'nın 1794'de istifa ettiğini bildirmektedir. J. Dallaway, *Constantinople, Ancient and Modern, with Excursions to the Shores and Island of the Archipelago and to the Troad*. (London, 1797), 44. Dallaway'ın Melek Paşa'yı şöyle tanıtmaktadır:

Mehmet Melek Pasha, the late visier, resigned in 1794. He was a favourite, in his youth, of Mustafa III, who gave him his sister in marriage, and the appellation of Melek, or the Angel, on account of his singular beauty: for the Turks usually take their surname from some personal excellence or peculiarity. ...

²⁶ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:22, 25 Ekim 1794.

gönderilmesi için Sadrazamın istirhamda bulunduğunu belirtir.²⁷ Sultanın güven mektubunun kendisine geç verilmesinin sebebini, yukarıda işaret ettiğimiz korsanlık olayından dolayı kendi özel eşyasıyla birlikte gelen hediyelerin zamanında İstanbul'a ulaşamaması olarak göstermekteydi. Onun verdiği bilgiye göre, güven mektublarına cevap verilmesi gerekmediğinden, asıl metinleri ileride daha güvenilir kargo hizmetleri yapan Hindistan Şirketi (East India Company) aracılığı ile göndereceği için, İtalyanca tercümelerini Londra'ya göndermişti.²⁸ Ayrıca bu güven mektubunun kısa bir değerlendirmesini de yapmayı ihmal etmemişti. Mektuplar bilinen hususlar olan iyi ve dostane ilişkilerden tekrar bahsetmekle birlikte, Londra'da açılan ilk Türk Büyükelçiliğinin Türk dış siyasetinde yapılmak istenilen reformlar için ilk basamak olduğunu vurgulamaktaydı. Liston, Babıâli'nin Yusuf Ağâh Efendi'nin temsilciliğine çok büyük önem vermekle birlikte, bu elçiliğin tesisinin iki ülke arasındaki ilişkilerde İngiliz Büyükelçiliğinin icraat ve fonksiyonlarına büyük darbe vuracağını da farkındaydı. Zira Babıâli'nin bu devirde uygulamaya başladığı dış politika usulü tek yanlı imtiyaz yerine, devletlerarası diplomasi ve hukuk kurallarının en önemli unsuru olan "mütakabiliyet esası" (reciprocity) idi. Bu değişimi gerçek anlamıyla kavrayan tek batılı diplomatın Liston olduğunu raporlarından anlamaktayız. Raporlara göre Türk-İngiliz ilişkilerinde yeni bir dönem başlamaktaydı ve ilişkilerin gözden geçirilmesi gereğini Babıâli kesin bir dille ifade etmekteydi. Dolayısıyla, Sultanın güven mektubunun işaret etmiş olduğu konuların İngilizler tarafından net olarak anlaşıldığı görülmektedir. Liston raporda, bu gelişmeler karşısında İstanbul'da uzun bir süre büyükelçi olarak kalamıyacağını ilk işaretini vermektedir. Nitekim, Osmanlı Devleti'nin tavrı İngiltere'yi rahatsız etmiş ve Liston'dan sonra İstanbul'daki büyükelçiliğini belli bir süre "maslahatgüzarlık" seviyesine indirmişti.²⁹

Dolayısıyla İngiltere'nin bu tasarrufunun Türk-İngiliz münasebetlerindeki bir gerginlikle ilgisi olmamalıdır. Elimizdeki kaynaklara göre, Liston'un büyükelçiliği sırasında Türk-İngiliz siyasi münasebetlerini doğrudan müsbet ve menfi yönde etkileyecek ciddi bir hadisenin çıkmadığı aşikârdır. Onun göreve başlamasından önce mevcut olan birkaç hadise devam ederken, Haziran 1794'de Mikonos adası yakınlarında İngiliz fırkateynlerinin Fransız tüccar gemilerine elkoyması üzerine zuhur eden olay haricinde yeni

²⁷ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:24, 24 Kasım 1794.

²⁸ Bu mektuplardan Sultan'a ait olanı PRO FO 78/15'de 306 ile 311 varaklar arasında, İzzet Mehmed Paşa'ya ait olan ise 313 ile 316 varaklar arasındadır.

²⁹ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:24, 24 Kasım 1794.

gelişme ortaya çıkmamıştı. Zaten, Fransa ile diğer Avrupa ülkeleri arasındaki mücadele sebebiyle Batı ve Orta Avrupa'nın siyasi hadiselerin odak noktası haline gelmesi de Türk-İngiliz ilişkilerinin istenilen seviyeye ulaşmasına engel olmuştu. Öte yandan Osmanlı Devleti'nin Londra'da büyükelçilik açması da, İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliğinin faaliyetlerini eskiye göre sınırlandırmıştı. Zira daha önce İstanbul'da bulunan İngiliz temsilcileri, İngiltere'nin çıkarlarını korumak yanında, Babıâli tarafından kendilerine havale edilen işleri de yerine getirmekteydiler. Bu işler arasında özellikle Osmanlı Devleti'nin ihtiyacı olan yabancı askerî uzmanların temini, askerî malzemelerin gelişine ve savaş gemilerinin satın alınmasına yönelik faaliyetler bulunuyordu. Ayrıca İngiltere ile yapılan resmî yazışmalar ve Londra hükümetinden istenilen siyasi, askerî ve diplomatik işbirliği konularında İngiliz büyükelçiliğinden faydalanılırdı. Aynı zamanda Fransız ihtilâli sonrasında ortaya çıkan geniş çaplı savaş yüzünden Avrupa'nın bütün devletleri meşgul olduklarından, 1794-1795 yıllarında Osmanlı Devleti dış siyasetindeki en rahat dönemlerinden birini geçirmekteydi. Bu sırada Babıâli'yi tehdit edebilecek devletlerden Avusturya ile Rusya, Avrupa'da yeni oluşan güçler dengesinde Polonya'nın sonunu getirecek paylaşmayla ilgileniyorlardı.³⁰

Fransız İhtilâli sonrasında başlayan savaşlar bütün Avrupa devletlerini meşgul ettiğinden bu dönem Osmanlı erkânı tarafından yapılması düşünülen yenilikler için bulunmaz bir şans olarak kabul edildi. Avrupa'yı tesiri altına alan bu savaşların çıkması ile birlikte Babıâli de aynı yıl içinde köklü ıslahat hareketlerine girişti. Nizam-ı Cedid hareketi denilen ıslahatların başarıya ulaşması için devlet erkânı Avrupa'daki son gelişmeler karşısında dikkatli bir şekilde tarafsızlık siyaseti izleyerek, bu tutumunu bütün Batılı diplomatik temsilciliklere birkaç kez bildirdi. Hükümet savaşın her iki grup devletler arasından askerî ve sivil uzmanlar getirterek köklü yeniliklere girişmeyi tercih etti. Babıâlinin Nizam-ı Cedidi gerçekleştirmek için Avrupa'nın tekniğine, bilgi ve tecrübesine ihtiyacı vardı. Bunu gerçekleştirmenin yolu Osmanlı Devleti'ni ne pahasına olursa olsun herhangi bir savaşın içine sokmamaktan geçmekteydi.

³⁰ Fransız ihtilâli neticesinde Avrupa ülkeleri siyasi durumları ve Osmanlıların izledikleri dış politikanın esas noktaları için bkz: İ. Soysal, *Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri (1789-1802)*, (Ankara, 1989) ve T. Naff, *Ottoman Diplomacy and the Great Powers, 1789-1802*, (University of California 1961, Basılmamış Doktora tezi).

Nitekim bu politika sayesinde askeri mühimmat için gerekli hammaddelerin temini daha da kolaylaşmıştı.³¹

1774 Küçük Kaynarca antlaşmasından sonra Rusların yavaş yavaş Karadeniz'e ve oradan da Akdeniz'e doğru yayılmacı siyaset gütmeleri İngiliz devlet erkânı ile İstanbul'daki büyükelçisi olan Ainslie'nin dikkatini çekmişti. Rusya'nın yapılan antlaşmalarla Osmanlı memleketlerindeki imtiyazlarını daha da pekiştirmesi İngiltere'yi rahatsız etmekteydi. Bu rahatsızlık sebebiyle Londra hükümeti siyasetinde önemli bir değişiklik yaparak kendi siyasi ve ticari menfaatleri için Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü tercih etmek zorunda kalmıştı. Aynı zamanda İngiltere, Rusya'dan büyük ölçüde hammadde ve gemi yapımı için kereste tedarik ettiğinden Rusya'yı gücendirmeden çok ince diplomasi kurallarını uygulamak zorundaydı.³² Avrupa'nın her an değişebilen yeni gelişmelere gece olduğu bir dönemde göreve başladığından, Liston'un aktif ve başarılı bir diplomasi yürütebilmesi oldukça zordu. Zaten 18. yüzyıl içerisinde İstanbul'da en az süre görev yapan İngiliz büyükelçisi idi. Bu sebeple büyükelçi sıfatıyla yaptığı çalışmalar dönemin şartları gereği konumuz açısından ikinci derecede kalmaktadır. Ayrıca onun büyükelçiliği sırasında Akdeniz'deki Fransız-İngiliz mücadelesi sebebiyle Amerika'nın bağımsızlık savaşından beri ilk kez önemli ölçüde Türk-İngiliz ticareti de gerilemiş. Levant Company mali açıdan zor duruma düşmüştü.³³ Bununla birlikte görevinin sorumluluğu içinde ülkesini

³¹ III Selim'in islahat teşebbüsleri ve bunların ele alınışları ile uygulamalarının eskisiyle mukayesesi için bkz: S.J. Shaw, *Between Old and New the Ottoman Empire Under Sultan Selim III 1789-1807*. (Massachusetts, Cambridge, USA, 1971).

³² Rusların sıcak denizlere Osmanlı Devletinin bütünlüğünü sarsacak şekilde inmesi İngilizlerin çıkarları için tehlikeliydi ve gelişmeler karşısındaki tedirginliği artmıştı. Bkz: A.İ. Bağış, "Ruslar'ın Karadeniz'de Yayılması Karşısında İngiltere'nin Ticari Endişeleri", *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1071-1921)*, der. O. Okyar ve H. İnalçık, (Ankara, 1980), 211-214.

³³ Bu dönemde Levant Company'nin içine düştüğü buhran için bkz: Ina S. Russell, *The Later History of the Levant Company, 1753-1835*. (Manchester University, Basılmamış Doktora Tezi, 1935), 230-233 ve Russell, 1793 ve 1799 yılları arasında yapılan ihracat ve ithalatta düşüş olduğunu belirtmektedir, s. 438. Russell 1794-95 yılları arasındaki ihracat ve ithalatı İngiliz gümrük kayıtlarına göre şöyle yansıtmıştır.

Yıl	£ İhracat	£ İthalat
1794	101.900	324.906
1795	150.937	84.299

Bu dönem hakkında benzer bilgiler için bkz: A.C. Wood, *A History of the Levant Company*. (London, 1964), 177-182. Wood, Levant Company'nin Liston'a yıllık olarak £ 1.500 maaş öderken 22 Mayıs 1795 tarihli Levant Company'nin Liston'a gönderdiği talimata göre yıllık maaşından £ 500 azaltıldığı bildirilmekteydi. Wood ise 1794 ve 1795 yılları arasındaki ihracat ve ithalatı Marshall kayıtlarına göre şöyle yansıtmıştır.

bilgilendirmeyi ihmal etmeyen büyükelçi, başta İstanbul olmak üzere Osmanlı topraklarındaki her türlü siyasî, ictimai, idarî, askerî ve malî alanlardaki gelişmeler ve ıslahatlar hakkında Dışişleri Bakanlığına düzenli olarak raporlarını göndermekteydi. Liston'un raporlarında göze en çok çarpan husus, devlet erkânı ve Nizam-ı Cedid hakkında verdiği tanıtıcı bilgiler ve gözlemleridir. Bu raporlarda İstanbul'daki yabancı temsilciliklerin faaliyetleri hakkında da tafsilâtlı ve değerli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler, James Dallaway ve Yusuf Ağâh Efendi'nin eseriyle mukayese edildiğinde, Osmanlı ıslahatlarının çok önemli bir dönemine daha fazla ışık tuttuğu anlaşılmaktadır.³⁴ Diğer taraftan Dallaway'ın büyükelçisini teyit edici bilgiler vermesi, her ikisinin de olaylara çok iyi vâkıf olan temsilciler olduğunu göstermektedir.

Olayları tahlil etmedeki becerisi sebebiyle Liston'un yazdıkları Osmanlı ıslahat hareketlerinin önemli bir dönemini aydınlattığından, raporları bu bakımdan incelemekte büyük yarar bulunmaktadır. Raporlarda yer alan bilgiler, ana hatlarıyla devlet adamlarının tanıtımı, teşebbüs edilen askerî, malî, idarî yenilikler, Babıâli'nin Avrupa devletleri hakkındaki politikaları ile bölgedeki güçler çatışmasını ihtiva etmektedir. Şimdi bu bilgilere daha yakından göz atalım.

d) Liston'un Osmanlı Islahatçıları Hakkındaki Gözlemleri

Liston, Lord Grenville'ye gönderdiği 3 Temmuz 1794 tarihli raporunda öncelikle Osmanlı Devleti'nin ileri gelen yöneticileri hakkında edinmiş olduğu bilgi ve gözlemlerini aktarmaktaydı. Sadrazam Koca Yusuf Paşa'nın görevden 1792'de alınmasından sonra Osmanlı kabinesinin iki ayrı rakip gruba ayrılmış olduğunu kaydeden Liston, bu iki grubun sadece bir

Yıl	£ İhracat	£ İthalat
1794	117.700	324.906
1795	149.938	84.299

³⁴ Liston'un maiyetinde bulunan James Dallaway'ın yazdığı eser, Batı Anadolu ve Ege Adalarındaki tarihi kalıntılar ile bölgenin ictimai ve iktisadi durumları hakkında geniş malumat vermektedir. Dallaway'ın bu eseri kendisinin gezdiği ve gördüğü yerler, kişiler ve müesseseler hakkındadır. Eser doğru bilgiler vermekle birlikte bazı hataları da içermektedir. Mesela, Raşid Efendi yerine yanlışlıkla Ratib Efendi'nin ismi yazılmıştır. Dallaway, *Constantinople*, 45. Dönemin Osmanlı "kaynakları da onun elçiliği esnasındaki siyasî faaliyetleri hakkında bilgiler vermektedir ki bunlardan en önemlisi şüphesiz Yusuf Ağâh Efendi'nin Havadisname-i İngiltere adı altında derlenen eseridir. Yusuf Ağâh Efendi'nin *Havadisname-i İngiltere*'si Londra Büyükelçiliği sırasında kendisinin gönderdiği gazete haberleri, önemli anlaşmalara dair metinler, kendi gözlemlerini ve faaliyetlerini ihtiva eden raporlar ile Babıâli'nin ona gönderdiği talimatları içermektedir. Bu yazına Fatih Millet Kütüphanesinde Ali Emiri, no:840 muhafaza edilmektedir.

noktada hem fikir olduklarını belirtmekteydi. Bunlar; sultan tarafından uygulanmaya konulacak keyfi işlerin geri çevrilmesi, Sadrazamların sınırsız olan yetkilerinin kısıtlanması, kendilerinden ve taraftarlarından oluşan seçkin bir meclisin imparatorluğun idaresinde etkili olması konularıdır. Büyükelçi, Koca Yusuf Paşa'yı "merhum imparatora (Avusturya imparatoru Josef) karşı yapılan ilk seferde olağanüstü başarılı yönetimi ve Sadrazamlık dairesini kabiliyetle dolduran yetenekli bir devlet adamı" olarak tarif etmektedir. Sabık Sadrazam hakkında verdiği bilgiler Osmanlı tarihi kaynaklarının ve günümüz tarihçilerinin verdiği bilgilerin birbirlerini teyit etmesi Osmanlı topraklarındaki İngiliz haber alma kaynaklarının çok iyi olduğunu ispatlamaktadır. İngiliz temsilcilerin verdikleri bu tafsilâtlı bilgiler ve verilerle, kendi hükümetlerini doğru olarak bilgilendirmeleri, İngilizlerin Osmanlı Devleti üzerinde ileriye dönük plânları olduğunu sergilemektedir.³⁵

Söz konusu raporda Liston, o dönemin birbirlerine rakip olan bu grupların liderlerinden bahsetmektedir. Döneminin Türk kaynaklarının yazdığı gibi o da birinci grubun liderini "III. Selim'in annesinin kâhyası Yusuf Ağa" olarak vermektedir. Yusuf Ağa'nın "yakın zamanlara kadar Darbhane-i Amire Emîni" olarak görev yaptığını, fakat kendisine karşı kıskançlığın artması ve gündün güne ortaya çıkan memnuniyetsizlikten dolayı icratının zayıflaması üzerine istifa etmiş olduğunu belirtmekteydi. Yusuf Ağa'yı özellikle ilişkilerinde, "kendinden yüksek âmirlerle pürüzsüz ve kendinden aşağıda olanlara karşı despotça olduğunu" belirterek vasat kabiliyetli bir adam olarak müşahade etmişti. Ayrıca bu rapora göre, onun yeni Padişaha olan yakınlığı, daha o tahta çıkmadan önce saraydaki görüşmeleri sırasında ortaya çıkmıştı. Yusuf Ağa'nın güç kaynağının da büyük ölçüde "Valide Sultan'a" bağlı olduğunu vurgulamaktaydı.³⁶

Aynı raporunda Liston, diğer grubun liderinin de Kaptan-ı Derya Genç Hüseyin Paşa olduğunu bildirmekteydi. Hüseyin Paşa köken itibarıyla saray hizmetçiliğinden yetişen bir köle iken, Sultanın ona verdiği görevlerle birlikte ismi dünyaca bilinmeye başlandı. Hüseyin Paşa sırasıyla, Sultanın gözde nedimi, oradan da genelde herkes tarafından şaşkınlık yaratan yeni görevi Kaptan-ı Deryalığa atanmıştı. Bu dönem hakkında yapılan çalışmalarda bulamadığımız bazı bilgileri ilk defa Liston'un bu raporundan öğrenmekteyiz. Zira diğer bütün kaynaklar, Liston gibi, Hüseyin Paşa'nın Sultan'ın yeğeni

³⁵ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:11, 3 Temmuz 1794. Shaw, bu dönemin önemli ıslahatçı devlet adamlarının genel bir analizini yapıp her birini tahlil etmiştir. Özellikle Koca Yusuf Paşa'nın askeri alandaki görüşleri için bkz: Shaw, *Between Old and New*, 101-104.

³⁶ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:11, 3 Temmuz 1794.

Esmâ Sultan ile evlenmesini kaydetmelerine rağmen, bu izdivacın sebebini büyükelçi, onun Lanibro Cazzoni'ye karşı başarılı sefer dönüşüne bağlamaktaydı. Onun Kaptan-ı Derya hakkında verdiği bu bilgiler, o devrin siyasi durumuna çok iyi bir gözlemci olarak nüfuz etmesi oldukça ilginçtir. Hüseyin Paşa'nın nüfuzunun sürekliliği, belki onun hususi kabiliyet ve şahsi kudretinden olmayıp (rakip gözdenin durumunda olduğu gibi) daha çok Esmâ Sultan'ın tesirinden ve aynı zamanda Hüseyin Paşa gibi aslı kölelikten gelen kız kardeşinin Sultan III. Selim'in en gözde cariyesi olmasından kaynaklanmaktaydı.³⁷

Dönem üzerinde yapılan tetkiklerde yer almayıp, ilk defa Liston tarafından bilgilendirildiğimiz diğer bir devlet adamı da "İkinci Kaptan-ı Derya Seydi Ali" dir. Aynı raporunda, Hüseyin Paşa'nın başında bulunduğu bakanlığı, gerekli teknik bilgi ve tecrübeye sahip olmadığından, Cezayirli bir denizci olan İkinci Kaptan-ı Derya Seydi Ali'nin tavsiye ve yardımlarıyla yönettiğini yazmaktadır. Ancak bütün bunlara rağmen Liston, "hakkaniyetle söylemek gerekir ki, Hüseyin Paşa selefleri gibi vazifesini iyi yapmak arzusuyla donanmayı ilerletmek için çok başarılı işler yapmıştır" demektedir.³⁸

Büyükelçi, rakip gruplar hakkında bilgi verirken, bazı devlet adamlarının bu gruplar arasında yer almadığını anlatmaktadır. Bunlar arasında en önemlisinin Sadrazam Melek Paşa'nın olduğunu ve yukarıda bahsedilen grup liderlerinin amaçlarına çok uygun bir devlet adamı olduğunu belirtmektedir. Zira III. Selim kendi gücünü ön plâna çıkarmak için Koca Yusuf Paşa'dan sonra kudretli ve güçlü Sadrazam yerine kendine bağlı kudretsiz ve zayıf kişileri seçmiştir. Sultan'ın hedefi klasik dönemin sonunda zayıflayan hükümdarlık otoritesini tekrar ele geçirmektir. Aynı zamanda III.

³⁷ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:11, 3 Temmuz 1794. Küçük Hüseyin Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri için bkz: N. Göyünç, "Kapudan-ı Derya Küçük Hüseyin Paşa", *Tarih Dergisi* II (1952), 35-50. Dallaway de Hüseyin Paşa hakkında Büyükelçisini teyit edici bilgiler vermektedir. Bkz: Dallaway, *Constantinople*, 45-46.

The present capudan pasha, or high admiral, called Kuchuk Hussein, from his diminutive stature, was a Georgian slave, and the companion of the sultan in his childhood. From the seraglio he emerged to take the command of the navy, it may be presumed without much previous acquaintance with maritime affairs. But his administration has been very beneficial, for he has raised the marine from the miserable state it was left in at the conclusion of the Russian war to respectability. ...

³⁸ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:11, 3 Temmuz 1794. Shaw, Hüseyin Paşa hakkında detaylı bilgi vermekle birlikte Seydi Ali Paşa ve Lanibro Cazzoni'den hiç bahsetmemektedir. Shaw, *Between Old and New*, 87-88. Ayrıca III. Selim dönemi Osmanlı Donanması hakkında yazdığı makalede de bu şahıslara değinilmemiştir. bkz: S.J. Shaw, "Selim III and Ottoman Navy", *TURKICA I*, (1969), 212-241.

Selim, sadrazamların eline geçen devlet yönetimini kendi insiyatifine almak için, Divan-ı Hümayunu ihya eder tarzda "Meclis-i Meşveret" adıyla yeni bir organ ihdas etti. Bundan da amaçladığı iki ana unsur vardı: Birincisi, Meclis-i Meşveret ile bütün devlet erkânı ve halk temsilcilerini doğrudan kontrol etmek ve ıslahatlarını bu sayede geniş kesimlerin desteklenmesini sağlamak. İkincisi, Meclis içerisinde güçlü grupları birbirine düşürerek hem kendi otoritesini güçlendirmek hem de muhaliflerin birbirleriyle mücadelesi neticesinde reform hareketlerini istediği gibi yönlendirmektir. Bu yüzden Sultan güçsüz, kudretsiz ve çok yaşlı bir şahıs Sadrazam atayarak hedefine ulaşmıştı. Sultan'ın ne yapmak niyetinde olduğunu kavrayan büyükelçi, "Sadrazam Melek Mehmed Paşa'nın söz konusu olan grup liderlerinin amaçlarına çok uygun bir devlet adamı olduğunu" müşahade etmiştir. Ayrıca ona "çşsiz yumuşak mizacından ve kibar davranışlarından ötürü (onun olağanüstü fizikî güzelliği de eklenerek) çocukken kendisine 'Melek' (the Angel) lakabı" verildiğini yazmaktadır. Aynı rapora göre, o sıralarda 80 ile 90 yaşları arasında olan Melek Mehmed Paşa, hırslı ve Divan'ın çoğunluğu tarafından kabul edilen her tedbire, lakabına yakışır biçimde tarafsız yaklaşan bir kişi idi.³⁹

Liston, dönemin en çok göze çarpan şahsiyetlerinden biri olarak, en üst mevkilerde yer almamasına rağmen, Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'den önemle bahsetmektedir. Raşid Efendi'nin bu vazifeye genç yaşından itibaren yetişerek geldiğini ve dairedaki en alt mevkiden bulunduğu yere, değerli ve uzun hizmetlerinden dolayı yükseldiğini, devlet işlerinin yürütülmesinde Raşid Efendi'ye yetenek ve bilgisinden dolayı Sultan dahil bütün erkânın danıştığını vurgulamaktadır. Büyükelçi, Sultanın ona itimadının ve güveninin sonsuz olduğunu, zira bu dönemde her hangi bir bakanın onun yardımını ve desteğini almadan iş görmesinin düşünülemeyeceğini belirtmekteydi. Raşid Efendi'nin sözü edilen gruplar arasında tarafsız kaldığını ve tarafların çirkinliklerinden kendisini uzak tutmayı başardığını bildirmekteydi.⁴⁰

³⁹ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:11, 3 Temmuz 1794. Ahmed Cevdet Paşa'da Liston'un verdiği bilgileri teyit etmektedir. Bkz: Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI, 114-116.

⁴⁰ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:11, 3 Temmuz 1794. Mehmed Raşid Efendi'nin ıslahatlardaki rolü için bkz: Shaw, *Between Old and New*, 90-91 ve Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI, 112-114. Dallaway yanlışlıkla Raşid Efendi'yi Ratib Efendi ile karıştırmıştır. Dallaway, *Constantinople*, 45. Raşid Efendi hakkındaki bilgiler aşağıdaki gibidir:

Ratib [Raşid] Effendi has twice held the important office of reis effendi, or secretary of state. He rose from a public clerk, passing through all the preliminary gradations with distinguished ability. He is beyond comparison the best-informed and most capable minister in the cabinet.

Liston'un yazdıklarına göre, Divan-ı Hümayun Baş Tercümanı George D. Murusi adeta ülkenin tesirli devlet adamları arasından sayılabilmekteydi. George Murusi'den tüm dünyadaki gelişmeler hakkında iyi bilgiye sahip, ince davranışlı, hatırı sayılır meziyetleri, fevkalâde sağduyulu ve hırsını muhafaza eden bir adam olarak bahsetmekteydi. Murusi sabık Baş Tercümanın oğlu olup (Bu görevden sonra Boğdan Voyvodalığına yükselmişti), kardeşi de Eflak Voyvodasıydı. Bu ailenin, neden bu kadar önemli mevkilerde buldukları hakkında kısa da olsa bizi bilgilendirmektedir. Baba Murusi çok yetenekli bir adamdı ve oğullarına (toplam dört tanedir) mükemmel bir eğitim imkânı sağlamıştı. Ayrıca, Murusi'nin yabancı dilleri iyi bildiğini ve Avrupa politikası hakkında şumullü bilgisi olduğunu belirtmekteydi. Bütün bunları, Osmanlı vekilleri arasında nüfuz ve itibarı çok iyi olmasının sebebi olarak göstermekteydi.⁴¹

Liston, Osmanlı dış politikasının iki kilit adamı olarak Reisülküttab ve Baş Tercümanın izledikleri dış politika ve bunların altında yatan sebepleri detaylı bir şekilde tahlil etmişti. Mehmed Raşid Efendi'nin Fransız taraftarlığını tahmin ettikten sonra bunun muhtemelen eski âdet ve önyargıdan kaynaklandığını müşahade ettiğini belirtmektedir. Ayrıca Raşid Efendi'nin babasının Resiülküttablık dairesinde Fransız işlerine bakan katip oluşu ve onun da babası gibi aynı dairede ve aynı politik işleri yürüten kısımda yetişmesinin, tutumunda belirleyici olduğunu düşündüğünü kaydetmektedir. Mehmed Raşid Efendi'den sonra iş başına geçen Reisülküttabların büyük ölçüde onun tesiri altında kaldığını da ilâve etmektedir.

Liston, Fransız büyükelçilerinin kendi menfaatlerine uygun işler gören Osmanlı hariciye memurlarına devamlı iltifat edip, onlara hediyeler verdiklerinin altını çizmekteydi. Dönemin Fransız "Convention" idaresi temsilcisinin, hediye (rüşvet) verme gayretlerinin eski temsilcilerinin ve diğer yabancı elçilerin yaptıklarını çok aşığı söylentilerini de ifade etmeyi ihmal etmemekteydi. Ayrıca onun raporu, "kamuoyundaki yaygın söylentilere göre, Fransız temsilcisi Descorches de Baş Tercümanı kazanmak için büyük miktarda harcamalar yapmış, fakat üzülererek söylemek gerekirse, Murusi ailesinin taraftarlığının geçici irtikâb tesirinden ziyade daha sağlam temellere dayandığını" belirtmekteydi. İngiliz büyükelçisi görüşlerini daha da açarak, "bu aile Fransa'yı Osmanlı Devleti'nin tabii müttefiki ve destekleyicisi olarak kabul edip kendi politikalarını buna göre ayarladıklarını" müşahade etmişti.

⁴¹ Liston'dan Grenville'ye. PRO FO 78/15 no:11. 3 Temmuz 1794.

Fransız temsilcilerinin sadece Reisülküttab ile Baş Tercüman değil, bütün Babiâli erkânıyla çok daha kolay ve samimi diyalog kurduğuna raporunda sıklıkla ve üzüntü ile işaret etmekteydi.⁴² Halbuki Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi (ve onun politikalarını takip eden haleflerini de bu kategoride sayabiliriz). Liston'un belirttiği gibi Fransız politikalar güden bir devlet adamı olmayıp, Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına göre bazen Fransızlara, fakat sıklıkla İngilizlerle işbirliğini yapmayı tercih etmiştir. Bu politikaların sonucunda, ilk daimi ikamet elçiliği Londra'da açılmıştır. Öte yandan Fransız ihtilâli ve peşinden başlayan savaşlar dolayısıyla yeni Fransız rejimi ne Avrupalı devletler, ne de Osmanlılar tarafından 1795 yılının ortalarına kadar tanınmıştı. Babiâli, özellikle de Raşid Efendi'nin uygulamaya koyduğu milletlerarası hukuk doğrultusunda Osmanlı hariciyesinin yeni ilkeleri olan mütekabiliyet (reciprocity), güçler dengesini (balance of power) ve tarafsızlık (neutrality) esaslarını ön plâna çıkarmıştı.⁴³

Liston'un 25 Ağustos 1794 tarihinde Lord Grenville'ye yazdığı raporda bazı devlet adamlarının Sultanın emriyle görevlerine son verilerek yönetim kademesinde önemli ölçüde değişikliğe gidildiğinden bahsetmekteydi. Meclisin kısmen yetenekli insanlardan oluşmasına rağmen iki sebepten dolayı gözden düşüklerini belirtmekteydi. Bu sebeplerden ilki, bunların çoğunluğunun büyük ölçüde şahsi iltimaşlar yoluyla mevki almaları; diğeri, bunların halk arasında hoşnutsuzluklara neden olabilecek olan yeni vergiler ile başka yenilikler getirmeleriydi. Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilmek istenilen yapısal değişikliğin aynı zamanda ülkeyi anarşi ortamına sürükleyecek kadar tehlikeli olduğunu ifade etmekteydi. Bu grupların mücadeleleri sonucunda, kamuoyu tarafından yeniliklerin asıl sorumluları olarak itham edilen yönetimin iki önde gelen ismi Reisülküttab ve Baş Tercümanın işten ayrılmalarının uygun olacağını düşünüldüğünü bildirmekteydi. Liston, bu iki yetenekli ve tecrübeli devlet adamının gönüllü olarak devlet işlerinden istifa ettiklerini, ancak Sultan tarafından iltifat ve ihsana mazhar kılınmalarının bunların muhtemelen ileride eski şöhretlerine binaen eski görevlerine iade edilebileceklerini, tahmin etmekteydi. Saraydaki

⁴² Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:11, 3 Temmuz 1794.

⁴³ Bu dönemin siyasetçilerinin izledikleri politikalar için bkz: Shaw, *Between Old and New*, 369-72. III. Selim döneminin hariciye alanında gerçekleştirdiği politikalar için bkz: T. Naff, "Ottoman Diplomatic Relations with Europe in the Eighteenth Century: Patterns and Trends", *Studies in Eighteenth Century Islamic History*'de Thomas Naff ve Roger Owen tarafından ed. Carbondale: (1977). 88-107; "Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III 1789-1807". *JAOS* 83 (1963), 295-315.

yüksək seviyede düşmanlarının. Mehmed Raşid Efendi ve arkadaşları ile Murusi ailesini devirerek mevkilcrinc el koymak için hile ve entrikalara başvurduklarını, fakat bunların Sultanın gözünden düşüp sürgün edildiklerini, hatta bazılarının başlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kaldıklarını ifade etmişti. Ayrıca, bu iki mevkiye getirilecek yetenekli insanları bulmanın çok zor bir iş olduğunu belirtmekteydi. Buna rağmen, bu iki emektar devlet adamının yerine Mehmed Dürri Efendi'nin Reisülküttab ve Calamachi'nin Baş Tercüman olarak atandığını belirtmişti. Calamachi'nin Rus savaşından önce de (1785-1788) bu mevkide görev yaptığını; Mehmed Dürri Efendi'nin ise Zıştovi ve Yaş müzakerelerinde üçüncü orta elçi olduğunu belirtmekteydi. Ne Mehmed Dürri ne de Calamachi'nin kabiliyetlerinden emindi, fakat her ikisinin de çok dürüst ve dindar olduklarını rapor etmekteydi.⁴¹

e) Liston'un Askerî Alandaki Yenilikler Hakkında Gözlemleri ve Değerlendirmesi

Osmanlı Devletinin askerî alanda yaptığı ıslahatlar hakkında da Liston bize değerli bilgiler vermekte ve batılı bir diplomatın yenilik hareketlerine bakışını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Liston, 25 Aralık 1794 tarihli raporunda, Babıâli tarafından girışilen köklü ıslahatlardan da tafsilâtlı olarak bahseder. Bu rapor özellikle ıslahat hareketlerinde bilfiil yer alan askerî ve teknik personele dair bilgiler vermektedir. Osmanlı ıslahat ve yenileşme hareketlerinde öncülüğü "meşhur Sadrazam Yusuf Paşa'nın" başlattığını, fakat reformların bir kısmında hizmetinde bulunan erkânın gönülsüzce katılmaları ve aynı zamanda muhaliflerin disiplinsizce harekette bulunmaları sebebiyle istenilen başarıların elde edilemediğini bildirmektedir. Yusuf Paşa, giriştiği askerî alandaki ıslahatlarla yalnız barış zamanında değil, cephede gönüllüler ile birlikte 70 civarında askerî suçlunun da dahil edildiği yeni bir askerî kıta oluşturmayı başarmıştı. Raporun bu bölümünde biraz daha ayrıntıya inerek, bu küçük askerî birliğin başına Ruslardan esir alınmış ve çocuk çağlarında da Petersburg Sarayının ihsanıyla yetişen yabancı eğitime sahip **Mahmud Bey** adındaki şahsın getirildiğini ve bu birliğin ilk faaliyetlerinin ümit verici olmasına rağmen, savaştan sonra Mahmud Bey'in görevine son verilmiş olduğunu kaydetmektedir. Nitekim bu gelişme yüzünden fazla talebe yetiştirilemediğini kaydeden Liston, sadece birkaç yerli

⁴¹ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO-78 15 no:16, 25 Ağustos 1794. Raporun tam metni için bkz: EK I. Ahmed Cevdet Paşa bu değişikliğin Tatarcıkzade Molla Abdullah ile Raşid Efendi arasındaki siyasi mücadeleden doğduğunu belirtmektedir. Bkz: Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI, 112-114.

Müslümanın bu işle uğraştığını, bunun ise istenilen başarıyı sağlayamadığını ifade etmektedir.⁴⁵

Liston, Yusuf Paşa'nın tesirinde yetişen ve ondan feyz alan diğer bir önemli devlet adamı olarak Çelebi Mustafa Efendi'den bahsetmektedir. Ona göre, Çelebi Mustafa samimi bir şekilde Yusuf Paşa'nın ıslahat uslubunu benimsemiş ve onun Yusuf Paşa'dan geri kalmadığını göstermiştir. Ayrıca, Çelebi Mustafa, velinimetini Yusuf Paşa'nın ölümünden sonra plân ve projelerini iletirmek için yeni yönetimde elde ettiği görevinde etkin icraata başlamıştı. Onun ilk icraatı, başkentin yakınında yeni ordu için daimi bir kışla yeri elde etmektir. Levent Çiftliği bu iş için en uygun yerdi. Levent Çiftliğinin meşhur Kaptanı Derya Gazi Hasan Paşa'ya ait iken onun ölümünden sonra müsadere yoluyla devlet mülküne iltihak ettirildiğini daha sonra burasının bin civarında insan alacak kapasitede askerî bir kışlaya dönüştürüldüğünü yazmaktadır. Bunun gibi, askerî alandaki yenilikler ve uygulamalar hakkında geniş malumat sahibi olduğu anlaşılıyor ve ilk kez bazı bilgileri onun bu raporundan öğrenmekteyiz. Meselâ Liston, yeniden yapılanmada Avusturya ordusundan kaçan subaylardan büyük ölçüde istifade edildiğinden hayretle bahsetmektedir. Ayrıca askerî eğitim sırasında ilk defa Avrupaî tarzda çalınan marşlar eşliğinde askerlerin talim yaptığının, Çelebi Mustafa'nın, dâhi bir makina mühendisi olan İspanyol **Wloa**'yı iyi maaş karşılığında piyade askerleri için gerekli malzeme üretmek üzere kışlada çalıştırdığının, topçu birliklerinin Fransız hükûmetinin sağladığı bir teknik heyetin gözetiminde çalışmalarını sürdürdüğünden bahsetmektedir.⁴⁶

Büyükelçinin verdiği bilgilerden anlaşılacağı gibi Babıâli bu dönemde muhtelif milletlerden uzman ve teknisyenler getirterek savunma sanayiini güçlendirme yoluna gitmeyi tercih etmişti. Babıâli daha önceki tecrübelerine dayanarak birkaç ülkeden ziyade çok farklı milletlerin elemanlarından yararlanmaya gitmişti. Zira herhangi bir devletle arası bozulduğunda o devletlerin askerî veya sivil uzmanları işlerini yarıda bırakarak terk ediyorlardı. Aynı raporunda Liston, Osmanlı Devletinin barut yapımında yararlandığı askerî uzman ve barut üretimi hakkında da bilgi vermektedir.

⁴⁵ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78-15 no:31, 25 Aralık 1794.

⁴⁶ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78-15 no:31, 25 Aralık 1794. Çelebi Mustafa Reşid Paşa, III Selim'in ıslahat hareketlerinde birinci adam olarak gözükmektedir ve askerî alanda katkıda bulunmuştur, bkz: Shaw, *Between Old and New*, 85. Çelebi Mustafa'nın askerî alanda yaptığı düzenlemeler için bkz: Dallaway, *Constantinople*, 46. "Every scheme for defending the coasts of the Black sea by forts and batteries, and for military regulations, is submitted to Cheleby Effendi, who surveys their execution, if approved."

Marmara denizinin hem Avrupa, hem de Asya kıyısında denize dökülen ırmaklar kenarında barut imâlâthanelerinin kurulduğunu belirtmekteydi. Osmanlı barut üretiminin **Francisco** isimli bir İtalyanın Avrupalı kalitede gerçekleştirdiğini ve bunda da kayda değer başarı sağlandığını, başarının takibini sadece hükümet üyeleri değil, bizzat Sultanın da yaptığını yazmaktaydı.⁴⁷ Liston'un Osmanlı askerî ve savunma sistem ve teknikleri hakkında verdiği bilgilerden, Nizam-ı Cedid hareketinin sadece birkaç devlet adamının gayretleri ile sınırlı olmadığını, hepsinin olmasa bile geniş bir katılımın olduğu anlaşılmaktadır.

Onun topçu ocağı, baruthanenin islahı ve humbaracı ocağı hakkında verdiği bilgileri, Osmanlı kaynaklarının teyit etmesi, özellikle takdiri şayandır. Topçu ocağı hakkında Liston şu bilgileri vermektedir: İstanbul'da irili ufaklı top ve humbara (mortar) gibi bombardıman silâhlarının yapıldığı yerler bulunmaktadır. Bu ateşli silâhlar, Baron de Tott ile halefinin Türkiye'ye gelmesinden itibaren Resmî Mustafa adlı bir İngiliz tarafından geliştirilmiştir.⁴⁸ Osmanlı Devleti'nin 1787'de girdiği savaş öncesinde Resmî Mustafa'nın görevden alınmasından itibaren Osmanlı topçuluğu gerilemiş ve üretim durağan hale gelmiştir.⁴⁹ Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin, Avusturya ve Rus harplerinde topçuların faal olmaması yüzünden büyük kayıplara uğramıştır. Bu savaşlar sırasında devletin topçu gücüne ihtiyacı artmış, fakat savaş şartları sebebiyle kara ve deniz harplerinde artan taleplere rağmen mühimmat ithalatı zorlaşmıştır.⁵⁰

Aynı raporunda Liston, küçük tophanenin geçen yaz çıkan yangın nedeniyle tahrip olduğunu ve kifayet etmediğini belirtmektedir. Bunun yerine yeni bir yapılanmaya gidilerek Levent Çiftliğinde çalışan **Francisco** nezaretinde donanmanın ağır demir işleri ile gemilerin çapalarını

⁴⁷ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:31, 25 Aralık 1794. Beydilli, Osmanlı arşiv kaynaklarına göre, Francisco'nun (Fransesko) Venedikli olup Baruthane'de 'çarh' inşasında çalışıp üstün evsafa çarhlar ürettiklerini ifade etmektedir. K. Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne, Mühendishâne Matbaası ve Kütüphânesi (1776-1826)*. (İstanbul, 1994), 324n.

⁴⁸ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:31, 25 Aralık 1794. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ndeki asker ocaklarının düzenlenmesi hakkında bkz: S.J. Shaw, "The Established Ottoman Army Corps under Sultan Selim III (1789-1807)", *Der Islam*, 40 (1965), 142-184.

⁴⁹ "Resmî Mustafa" Campell aslen İskoçyalı olup Osmanlı himayesine girdikten sonra Müslüman oldu. Humbaracıbaşılığa kadar yükselmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: W. Wittman, *Travels in Turkey, Assia-Minor, Syria, and Across the Desert into Egypt, during the years 1799, 1800 and 1801 in Company with the Turkish Army and the British Military Mission*. (London, 1803), 251-252.

⁵⁰ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:31, 25 Aralık 1794.

yaptıklarını, böyle bir üretimin şimdiye kadar görülmediğini, savaş firkateyni nispetine göre üretildiklerini belirtmekteydi. Ayrıca, büyük tophanenin ağır ve verimsiz işlediğini; zira civarında çıkan yangın sonucu hasara uğradığından dolayı üretimin kesintili yapıldığını, elçiliğinin ilk zamanlarında üretimin çok yavaş olduğunu, hatta İngiliz topçu birliğinden olan **Yarbay Koehler** tarafından çizimleri yapılan bir topun yapılmasının bile kısmi olarak başarıldığını rapor etmekteydi.⁵¹

Liston'un Osmanlı kaynakları tarafından da teyit edilen savunma hatlarındaki gelişmeleri aktarması İstanbul'da oturan bir diplomat için takdire şayandır. Osmanlı Devleti'nin Rus savaşında tahrip olan kalelerini tekrar onarmak için yaptığı faaliyetleri de iki kısımda anlatmaktadır. Birinci kısımda, Avrupa'daki Rus hudut boylarına savunmaya yönelik istihkâmların yaptırılmasından ve kalelerin istihkâmlarında Türk mühendislerin yanında Osmanlı tebası olan Hristiyan uzmanlardan da yararlanıldığından detaylı bir şekilde bahsetmektedir. Meselâ bu savunma hatlarından ilki olan Bender'in istihkâmı için, bir paşanın görevlendirildiğini, ayrıca Boğdan Voyvodasının da yapı malzemesi ve insan gücü sağlamakla yükümlü kılındığını rapor etmektedir. Ayrıca bu kısımda sabık İstanbul Gümrük Emini Hasan Ağa'nın harcamalar bürosu vekili olarak atandığını, inşaatın yapım sorumluluğunun **Mr. Kauffer** adında Fransız bir mimara havale edildiğini anlatmaktadır. Liston bu Fransız hakkında da bilgi verir. Kauffer aslında karayolları dairesinde yetmiş ve sonraları Fransız Büyükelçisi M.de Choiseul'un hizmetinde İstanbul'a gelmiş, onun ayrılması üzerine de Babıâli adına çalışmaya başlamış olan bir mimardır. Bender kalesinin kış başında tamamlanarak anahtarının mimar tarafından teslim edileceğini ve takriben iki yıldan beri iki bin civarında kişinin bu iş için çalıştığını da kaydetmektedir. Yeniden inşa edilen bu kalenin mükemmel bir savunma hattına sahip olduğunu, fakat yeteri kadar top ve askerinin halâ tedarik edilmediğini de ifade etmektedir.⁵²

Raporda İsmail kalesinin Bender kalesiyle birlikte yeniden inşa edildiği, ancak bu kalenin yapımının daha kolay ve zahmetsiz olduğu belirtilmektedir. Bu kalenin malî idaresinin Numan Bey'e havale edilmesine rağmen, onun ani ölümü üzerine bu görevin bir Hristiyan mühendise

⁵¹ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:31, 25 Aralık 1794. Kaynaklar ve bu dönem üzerinde yapılmış olan çalışmalarda Koehler hakkında bilgi verilmesine rağmen Francisco gibi diğer Frenkler hakkında çok az bir malumata sahibiz.

⁵² Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/15 no:31, 25 Aralık 1794. Bender kalesinin tamiri ve Hasan Ağa için bkz.: Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI, 45.

verildiğini ve başka aksilikler sebebiyle işin henüz yarısının dahi yapılamadığını kaydetmektedir. Bu yapılar içinde nehir kıyısının savunma hatlarının ihmal edildiğinden bahsetmektedir.⁵³ Bu kalenin yapımından idari olarak **Küçük Raşid**'in sorumlu olduğunu yazmaktadır. Liston'un verdiği bilgilere göre, Küçük Raşid, sabık Reisülküttab Mehmed Raşid Efendi'nin gözdelelerinden olup işlerinde çok yetenek ve hünerli bir kişi olarak İstanbul'da isim yapmış, özellikle de kendi ilgi alanı dışında bu göreve atanmasına rağmen, **Selim** adında yakınlarında Müslüman olan İngiliz mühendis **Baily**'nin büyük yardım ve desteği ile işlerinde başarılı olmuştur. Büyükelçi'nin verdiği bilgiler Osmanlı kaynakları tarafından teyit edilmekle birlikte, Osmanlı kaynakları Selim hakkında bilgi vermekle birlikte, onun asıl ismi olan Baily'i zikretmemektedirler. Osmanlı kaynaklarına göre, İngiliz Mühendis Baily, 1792 yılında Müslüman olarak Osmanlı Devleti'nin hizmetine geçmiştir. Liston'un aynı raporuna göre, Selim sadece İsmail kalesinin yapımında değil, aynı zamanda Bender başta olmak üzere bu havalide bulunan Akkerman ve Kili gibi Tuna ile Turla ırmakları arasındaki savunma hatlarında bulunan kalelerin yapımında da görev almıştı.⁵⁴ Bu bölgenin askeri bakımdan tahkim edilmesi hususunun yüce divanın askeri kanadı tarafından doğrudan ele alındığını ve Çelebi Efendi'nin sorumluluğunda olduğunu rapor etmekteydi. Ayrıca daha önceleri Akkerman'ın istihkâmında idari sorumlu olan Mr. Kauffer aynı zamanda İsmail kalesinde de çalışmaları tamamlamakla memur edildiği de verilen bilgiler arasındadır.⁵⁵

Babiâli'nin sadece Balkanlarda savunmaya yönelik tedbirler almayıp, aynı zamanda Rusya'ya karşı Kafkaslardaki savunma hattı olan Kuban Irmağı ve Anapa'da da benzer şekilde savunma hatlarını güçlendirdiğini Liston aynı raporunda belirtmektedir. Son savaşta Ruslar tarafından boşaltılan Anapa'nın tekrar Osmanlılar tarafından şenlendirilmekte olduğunu, şehrin tekrar canlandırılmasında Yusuf Paşa'nın emeklerinin unutulmaması gerektiğini, bu şahsın şehrin yeniden imarı için büyük gayretler gösterdiğini kaydetmektedir. Buna rağmen, Yusuf Paşa'nın Cidde'ye sürgün olarak gönderilmesi ve yerine

⁵³ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78 15 no:31, 25 Aralık 1794, Ahmet Cevdet Paşa bu bölgede yapılan çalışmaların hangi yollardan masraflarının karşılandığı hakkında detaylı bilgiler vermektedir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI, 45-46 ve 'Numan Bey' için, 108-109.

⁵⁴ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78 15 no:31, 25 Aralık 1794, Mühendis Selim'in Osmanlı Devleti'ndeki hizmetlerinin arşiv kaynaklarına göre analizi için bkz: Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 50.

⁵⁵ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78 15 no:31, 25 Aralık 1794, Beydilli, Kauffer'i mühendis ve teknik ressam olarak uzun yıllar hizmet veren Fransız Koför olarak anlatmaktadır. *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 88. Koför, Fransızca Kaoffler'in Türkçe okunuşudur.

Avrupalı bir subayın şehrin yeniden yapılanma ve istihkâm işlerini yürütmek için görevlendirilmesi Liston'u şaşırtmış olsa gerektir. Zira bu Avrupalı subayın kaldığı süre içinde bazı ilerlemeler yapıldığını, fakat Türk komutanların ve idarecilerin bencil tutumları, onların isteklerine boyun eğmemesi, yeterince malzemenin sağlanmaması ve çevredeki kaynakların yetersizliği gibi nedenlerin işlerin tamamlanmasına engel teşkil ettiğini yazmaktaydı. Bu bilgilerden Avrupalı subayın İstanbul'a neden döndüğünü ve yerine niçin bir Türk idarecinin atandığını anlayabiliyoruz. Anapa'yı bu bölgenin savunmasında "kilit nokta" olarak belirtir ve burada son savaş sırasında on bin askerin kaybedildiğini, bu yüzden Babıâli'nin de buranın Osmanlılar için sadece askerî ve ticarî bakımdan değil, aynı zamanda jeopolitik bakımdan çok önemli bir yer olmasını dikkate aldığını belirtmektedir.⁵⁶

Liston, Babıâli'nin Tuna'dan İstanbul'a kadar olan Karadeniz sahilinin güvenlik çemberi içine alınması ve savunulması işine ciddi şekilde eğilinildiğini ve özellikle de başkentin güvenliği için İstanbul Boğazı'nın savunmasına yönelik olarak istihkâmın ve bataryaların boğazın Karadeniz girişinin her iki yakasında tesis edildiğini belirtmektedir. Avrupalı uzmanların hazırladıkları raporlar doğrultusunda yapılan bu yerlerin tahkimini, Sultan'ın bizzat testi ettiğini özellikle belirtmektedir.⁵⁷

Liston, Osmanlı donanmasının bu dönemde yeniden ele alınarak Avrupa donanmalarının model olarak kullanıldığını, özellikle de yeni savaş gemilerinin Fransız modellerinin taklidi olduğunu ifade etmekteydi. Osmanlı savaş gemilerinin yapıldıkları tersaneleri sırası ile şöyle belirtmekteydi:⁵⁸ Sinop, İstanbul, Gemlik, Tekirdağ, Bodrum ve Rodos, Kandiye ve Limni'de fırkateynlerin yapıldığını, aldığı son istihbaratlara göre de Çanakkale yakınında yeni bir tersanenin inşa edilmekte olduğunu rapor etmektedir.⁵⁹

Liston ayrıca, Fransız Cumhuriyet hükümetinin himayesinde Osmanlı Devleti'nin hizmetinde görevlendirilmiş olan Lebrun adındaki Fransız tersanc mühendisinin, başkentteki tophanede güvertelerde kullanılmak üzere seksen

⁵⁶ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78 15 no:31, 25 Aralık 1794.

⁵⁷ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78 15 no:31, 25 Aralık 1794. Bu dönemde Batılı denizcilerin Osmanlı donanmasına katkıları için, bkz: İ. Bostan, "Osmanlı Bahriyesinin Modernleşmesinde Yabancı Uzmanların Rolü (1785-1800)", TD 35, (1994), 177-192.

⁵⁸ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78 15 no:31, 25 Aralık 1794.

⁵⁹ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78 15 no:31, 25 Aralık 1794. Osmanlı donanmasının ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik yapılan faaliyetler için, bkz: İ. Bostan, "Osmanlı Bahriyesinde Modernleşme Hareketleri: Tersane'de Büyük Havuz İnşası (1794-1800)", 150. Yılında Tanzimat, (Ankara, 1992), 69-90.

gemi topu yapması için görevlendirildiğini rapor etmekteydi. The Royal Louis'in model alınarak yapılmakta olan üç direkli bir geminin kısa süre sonra bitirilmesinin beklendiğini de kaydetmekteydi. Lebrun hakkında verdiği bilgiler Osmanlı bahriyesi üzerinde çalışanlar tarafından da teyit edilmektedir. Liston'a göre, Toulon'da isim yapmış bir sanatkâr olan Lebrun, Türkiye'de iki yıl gibi kısa bir süredir bulunmaktadır ve Babiâli bu yetenekli mühendisi çok iyi kullanarak değerlendirmiştir. Onun verdiği bilgiler arasında, Osmanlıların yeni savaş gemileri ve firkateynlerini donanmalarına ekledikleri ve ileride çıkabilecek savaşa karşı hazırlıklı olmaya çalıştıkları da yer almaktadır. Bu son bilgilerden büyükelçi, Babiâli'nin geçmişten dersler çıkartıp geleceğe dönük hazırlıklar yaptığına işaret edip Osmanlı zihniyetindeki modernleşmeye önem vermesini, Rus tehlikesinin Osmanlılar için daimi olduğunu, Osmanlı savunma sanayisi için Avrupalı uzman ve teknisyenlerinin elzem olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁰

Liston'un 16 Haziran 1795 tarihli raporunda çeşitli yabancı ülkelerden Osmanlı Devleti hizmetinde çalıştırılmak üzere gelen uzmanlar hakkında da bilgi vermektedir. İsveçli 11 teknik görevlinin Babiâli hizmetinde çalışmak üzere birkaç gün önce İstanbul'a geldikleri, bu kişiler hakkında şu an için fazla malumat olmadığından dolayı ayrıntılı bilgi veremediğini bildirmektedir.⁶¹ Nitekim, 25 Haziran tarihli başka raporda bu görevliler hakkında tafsilâtı bilgiler bulunmaktadır. Bu İsveçli grubu yardımcı görevliler olarak nitelendirmekte ve bir gemi yapımcısı, bir tersane inşaatçısı, subay ve tabiiyecilerden oluşan üç topçu ve altı yardımcıdan oluştuğunu yazmaktadır.⁶² Osmanlı belgelerinde İsveç maslahatgüzarı D'Ohsson'un maarifetiyle 11 İsveçlinin 7 Haziran 1795 (19 Zilkaade 1209) tarihinde İstanbul'a geldikleri, Rhode'nin Havuz mühendisi ve Klinteberg'in Gemi İnşa mühendisi olduğu kaydedilmektedir.⁶³ Bunlardan başka, Londra'daki Türk Büyükelçisi tarafından tavsiye edilmiş olan Richard White adında Thames ırmağında gambot yapımında çalışmış bir İngiliz'in İstanbul'da çalışmaya başladığı da raporda belirtmektedir.⁶⁴ Ayrıca, Karadeniz

⁶⁰ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78-15 no:31, 25 Aralık 1794. Ahmed Cevdet Paşa ve Shaw'ın eserleri Liston'un Osmanlı donanmasının hızlı bir şekilde gelişmesi hakkında verdiği bilgileri teyit etmektedirler.

⁶¹ Liston'dan Grenville'ye PRO FO 78-16 no:23, 16 Haziran 1795.

⁶² Liston'dan Grenville'ye PRO FO 78-16 no:24, 25 Haziran 1795. Shaw aynı belgeye dayanarak İsveçli görevlilerden ikisinin ismini yazmıştır, fakat bu belgede İsveçli görevlilerin isimlerine rastlayamadık. Bkz: Shaw, *Ottoman Navy*, 233 ve not 3.

⁶³ Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne*, 88-89.

⁶⁴ Liston'dan Grenville'ye PRO FO 78-16 no:24, 25 Haziran 1795.

limanlarının bazısında; geliştirmiş plân ile inşa edilen 40 tane gambotun İstanbul Boğazı'ndan geçerek birkaç gün önce İstanbul'a geldiğini ve aynı yerlerden daha fazla gambotun geleceğini umduğunu belirtmesi. Babıâli'nin bu işe dört elle sarıldığının bir göstergesiydi.⁶⁵ Liston'un Osmanlı Devletinin askerî ve donanma alanında yaptığı yenilikler hakkında vermiş olduğu bilgiler, yabancı teknik heyetin Osmanlı savunma sanayiinde oynadıkları rolü belirtmesi bakımından mühimdir.

f) Liston'un Osmanlı Hariciyesinin Son İcraatları Hakkındaki Görüşleri

Bilindiği gibi 1792 yılından başlayarak Osmanlı dış politikasında köklü değişiklikler yaşanmış ve dış işlerinin yeniden yapılanmasına girişilmişti. Bu dönemde Osmanlı Devleti Avrupa'da cereyan eden hadiseleri daha yakından izlemek ve İstanbul'da rakip olan ülke elçilerinin yanlış ve kasdı yönlendirmelerinden kurtulmak için önemli görülen Avrupa başkentlerinde daimi elçilikler açmak görüşünü benimsemiş, bunların ilkinin de Londra'da 1793 yılının sonunda açmıştı. Bu teşebbüsün faydalarını gören Osmanlılar diğer Avrupa başkentlerinde de benzeri temsilcilikler açmanın zaruri olduğunu görmüşlerdi. Ancak, Fransız ihtilâli neticesinde bütün Avrupa'yı tesiri altına alan savaşlar sebebiyle, bu tasarı belli bir süre ertelendi. Fakat, 1795 yılının başlarından itibaren Fransa'ya karşı oluşturulan I. Koalisyon'un zayıflamaya başlaması üzerine Avrupa'daki gerginlik yumuşama temayülüne girmişti. Osmanlı Devleti dışarıda, özellikle de dostane ilişkiler geliştireceği ülkelerde diplomatik temsilcilik açmayı tekrar gündeme getirmişti. Bu yüzden temsilcilik açmayı plânladığı ülkelerin temsilcileri ile İstanbul'da temasa geçilmişti.

Bunun gibi reform niteliği taşıyan gelişmeler hakkında, Liston bize hem aydınlatıcı hem de bu konudaki bazı ihtilaflı bilgilerimizi gözden geçirmemizi sağlayan bilgiler vermektedir. Bilhassa hariciyemizdeki yapılanma hakkındaki görüşleri büyük önem taşımaktadır. Zira Osmanlı Devleti, hangi ülkeye büyükelçilik açacaksa o devletle daha iyi ilişkilere geçeceğinden dolayı İngiliz elçisi tedirgin olmuştu. Bu konuları kapsayan 25 Nisan 1795 tarihli raporunda, Reisülküttabın, Babıâli'nin Avusturya, Prusya ve Rusya başkentlerinde daimi ikamet elçilikleri açmak niyetini ve bu konudaki girişimlerini nakletmektedir. Söz konusu devletlerin İstanbul'daki temsilcilikleriyle temasa geçmiş, ancak İstanbul'daki elçiler bu konu

⁶⁵ Liston'dan Grenville'ye PRO FO 78 16 no:24, 25 Haziran 1795.

hakkında karar verme yetkisine sahip olmadıklarından konuyu âmirlerine havale etmişlerdi. Sözü edilen ülkeler için bu teklifin kabul edilebilecek nitelikte olduğunu, aynı zamanda mütekabiliyet esasına göre teklifin reddedilmesinin hiç bir nedeni bulunmadığı görüşündedir.⁶⁶ Babıâli'nin büyük Avrupa devletlerinin merkezlerinde büyükelçilikler açma konusunda çok ciddi hazırlıklar yaptığını ve teşebbüslerini sonuçlandırmakta aceleci ve ısrarcı olduğunu kaydetmektedir.

Kısa bir aralıktan sonra bu konu hakkında 9 Mayıs 1795 tarihli diğer bir rapora kesin cümleler yansımıştır. Babıâli, Avusturya ve Prusya hükümetlerinin cevaplarını beklemezsizin Viyana ve Berlin'de daimi Türk temsilciliklerinin kurulma kararını almış ve birer elçi atamak için hazırlıklar başlatmıştı. Hatta, Liston bu elçilerin statülerinin Orta Elçi olacağını da bildirmekte Viyana elçisinin Kahya Bey'in kâtibi İbrahim Efendi ve Berlin elçisinin de Defterdar Morali Osman Efendi'nin Sır kâtibi ve onun ile Yusuf Agâh Efendi'nin kayın biraderi olan Esseyyid Ali Efendi olduğunu yazmaktaydı.⁶⁷

Mehmed Raşid Efendi'nin azlinden sonra yerine geçen Reisülküttablar onun ortaya attığı politikalar çerçevesinde faaliyetlerde bulunmuşlardı. Zaten Liston'un bir buçuk yıllık büyükelçiliği sırasında tam 4 tane Reisülküttab görev değişimi yapmıştı. Bu yüzden bu Reisülküttabların hiç birinin bu kısa süreler içerisinde değişiklikler yapma fırsatı da doğmamıştır. Büyükelçi raporlarında sıklıkla Reisülküttablar ve onların muavinleri mevkiindeki Baş Tercümanlar hakkında geniş ölçüde bilgiler vermektedir. 10 Ocak 1795 tarihli bu tür bir raporunda Liston, Mehmed Dürri Efendi'nin nüzulden ani olarak 5 Ocak günü öldüğünü; Dürri Efendi'den boşalan mevkiye gelmek için bir çok adayın ortaya çıktığını ve bunların göreve atanmak için çeşitli entrikalara başvurmuş olduklarını beyan etmekteydi.⁶⁸ Reisülküttab adayları hakkında verdiği bilgiler de orijinaldir. Adaylar arasında en ünlü ve faal olanlar; sabık Berlin ve Viyana büyükelçileri idi. Liston'a göre bunların ikisi de, saraydaki kadınlara yakın dalkavuk kişilerdi. Sultan, her ikisine de bu görevi verememe taraftarıydı ve çevresinin baskısına rağmen kararını

⁶⁶ Liston'dan Grenville'ye PRO FO 78/16 no:14, 25 Nisan 1795.

⁶⁷ Liston'dan Grenville'ye PRO FO 78/16 no:16, 9 May 1795. Raporların tam metni için bkz: EK II.

⁶⁸ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/16 no:1, 10 Ocak 1795. Dürri Efendi'nin yerine Firdevsi Efendi'nin atanması için bkz: Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI, 159. "Çend ruz mürurunda ya'ni Cemaziyelahirenin onüçüncü günü Dürri Efendi kapuya gitmek için esbine süvar olmak üzere iken neredibande fücaaten vefat itmekle yerine tezkere-i evvel Firdevsi Efendi Reisülküttab olub ann yerine dahi küçük Arif Efendi geçmekle ...".

uyguladı: Reisülküttab olarak, Firdevsi Mehmed Emin Efendi'yi atadı. Aynı rapordaki bilgilere göre, bu zat, evvelki ve şimdiki Sadrazamın Tezkerecisi (Master of Requests) olarak çalışmış olduğundan Padişahın iradesine göre göreve de uygun gözükmektedir. Büyükelçi ise Emin Efendi'nin fazla itibara sahip olmayan ve dış işlerinde hiç bir tecrübesi bulunmayan bir kişi olduğunu söylemektedir. Ona göre Reisülküttab Emin Efendi de Dürri Efendi gibi selefi olan Mehmed Raşid Efendi'nin etkisi altındaydı ve bu nedenle Osmanlı dış politikasında herhangi bir genel değişikliğin olmayacağı muhtemeldi.⁶⁹

9 Mayıs 1795 tarihli raporunda Liston, birkaç ay öncesine kadar Baş-Tercüman olan Calamachi'nin 6 Mayıs tarihinde emekli olan Mihail Suzzo'nun yerine Boğdan Voyvodası olarak atandığını kaydetmektedir. Türkiye'ye geldiği sıralarda fevkalâde yetenekli ve bilgili bir kişi olarak tarif ettiği Baş-Tercüman M. George Murusi, rapordan anlaşıldığına göre, tekrar eski görevine atanmıştı. Aynı rapora göre, Babıâli'de bazı önemli atamaların yakında yapılacağı tahmin edildiği ve diplomatik bilgisi ve politik işlerden anlamayan ve aynı zamanda çok kaprisli ve inatçı mizaca sahip olan Reisülküttabın görevden alınma ihtimalinin bulunduğu kaydedilmektedir.⁷⁰

Liston'un yukarıdaki raporunda verdiği bu ileriye dönük bilgileri, 16 Haziran tarihli raporun teyit etmesi, onun iyi haber alan bir diplomat olduğunu göstermektedir. Raporlarda, Osmanlı kabinesinde bazı değişikliklerin olduğu, Ocak ayının başından itibaren Reisülküttab olan Firdevsi Mehmed Emin Efendi'nin görevinden alınıp yerine Viyana'ya elçi olarak gitmiş olan Ebubekir Ratib Efendi'nin atandığı da bildirilmektedir. Mehmed Emin Efendi'nin görevden alınmasından duyduğu memnuniyeti açıkça ifade ederek, halefinden İngiltere hesabına menfaat beklediğini göstermekteydi. Ancak bu değişikliğin kendi menfaatleri açısından hiç bir şey getirmediğini, yeni Reisülküttabın Fransız Cumhuriyetinin hararetili bir taraftarı olmasının onun büyük bir kusuru olduğunu bildirmektedir.⁷¹

⁶⁹ Liston'dan Grenville'ye, PRO FO 78/16 no:1, 10 Ocak 1795.

⁷⁰ Liston'dan Grenville'ye PRO FO 78/16 no:16, 9 May 1795. Ahmet Cevdet Paşa, Liston'un Firdevsi Efendi hakkında verdiği bilgileri teyit etmektedir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI, 161.

⁷¹ Liston'dan Grenville'ye PRO FO 78/16 no:23, 16 Haziran 1795. Ebubekir Ratib Efendi'nin bu dönemde aldığı rol ve icraatları hakkında bkz: Shaw, *Between Old and New*, 90, 369-373 ve Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, VI, 161-162.

g)Liston'un Büyükelçiliğinin Bitimi

Liston, kendi hususi işlerini görmek üzere kısa bir süre İngiltere'ye gitmek için Lord Grenville'den izin istemiş olduğunu, Dışişleri Bakanlığının kendisine gönderdiği 4 Ağustos 1795 tarihli iznin kabulüne dair yazıdan öğrenmekteyiz. Dışişlerinin bu yazısında, Liston'un izin isteğine ait yazısının krala sunulmuş olduğu ve kral tarafından bunun memnuniyetle kabul edildiği, İstanbul'dan ayrılırken kral hazretlerinin temsil işlerinin İstanbul'da aksatılmadan yürütülebilmesi için kendisinin uygun gördüğü bir şahsı yerine vekil atayabileceği belirtilmektedir. Bu ise Liston'un gerçekten geçici bir süre için İstanbul'dan ayrılacağı anlamına gelmektedir.⁷² Kral'ın izin yazısının eline Ekim'in yirmilerinde geçtiğini ve bunu Babıâli'ye hemen bildirdiğini onun 4 Kasım tarihli raporundan anlamaktayız.⁷³

Liston İstanbul'dan son defa gönderdiği bu rapor kendisinin İstanbul'dan ayrılışı hakkında bazı bilgiler vermektedir. Bu raporunda, Londra'ya dönmesine izin verilmesini büyük bir memnuniyetle karşıladığını ifade etmekte ve vakit kaybetmeksizin yola çıkacağını belirtmekteydi. Niçin bu kadar alelacele İstanbul'dan ayrılmak istediğini sadece bir nedene bağlaması çok ilginçtir. Rapora göre, ayrılış sebebi ne kışın yaklaşması ne de Türkiye'de şiddetli veba salgınının yaygınlaşması üzerine Avusturya hükûmetinin uyguladığı karantina sistemidir. Asıl amacı Lord Grenville'ye saygılarını sunmak olup, hava şartlarının kötü olması halinde, Londra'ya Şubatın önce ulaşamayacağını bildirmekteydi. Liston'un verdiği malumata göre yabancı temsilcilerin Sadrazam'ı ziyaret etmeden İstanbul'dan ayrılmaması diplomatik bir gelenek olduğundan, fakat uzun bir süre alacak olan protokol kuralları sebebiyle, bu şartlar altında böyle bir teşrifattan sakınmaktan da üzüntü duyduğunu ve Sadrazama veda etmekten kaçınmadığını, yalnız İstanbul'da yaygın durumda olan veba enfeksiyonu tehlikesini göz önüne aldığını belirtmekteydi. Böylece resmî bir merasim işini bırakmayı tercih ettiğini, bunun yerine Reisülküttab Efendiye dostane veda ettiğini bildirmekteydi.⁷⁴

Liston, İstanbul'dan hızlı bir şekilde ayrılmasını "benzer şartlar altında geleneksel görgü kurallarından ayrılmanın bir emsali yoktu" şeklinde

⁷² Downing Street'den Liston'a PRO FO 78:16, 4 Ağustos 1795.

⁷³ Liston'dan Grenville'ye PRO FO 78:16 no:38, 4 Kasım 1795.

⁷⁴ Liston'dan Grenville'ye PRO FO 78:16 no:38, 4 Kasım 1795. Uzunçarşılı elçilerin ayrılırken Sadrazama veda ziyaretinin mutad olduğunu belirterek Liston'u teyit edici bilgiler vermektedir. Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Merkez, 309-310.

anlatmaktaydı. Acele İstanbul'dan ayrılacağını Babıâli'ye bildirmesine rağmen kendisine hemen bir cevap gelmemiştir. Ümit edilen cevap 8 veya 10 günlük tereddütlü beklemeden sonra ona ulaştı. İngiliz büyükelçisinin ayrılma hadisesi Sultana da duyuruldu. Bunun üzerine III. Selim'in kaleminden çıkan küçük bir yazı ile ona iltifatlarda bulunulduğunu, isteğinin memnuniyetle kabul edildiğini ve Raşid Efendi'nin evinde kendisini kabul etmesini ve onuruna çok iyi muamele edilmesini tenbih ettiğini rapor etmekteydi. 3 Kasım sabahı Mehmed Raşid Efendi'yi ziyaret ettiğini ve Raşid Efendi'nin kendisine nezaket kuralları içerisinde davrandığını, Sultanın adına elmaslarla işlenmiş bir altın enfiye kutusu hediye ettiğini belirtmekteydi. 4 Kasım 1795'de Liston yerine vekâleten elçiliğin işlerini yürütmek üzere işlerinde yardımcı olan kabiliyetli bir sekreter olarak tarif ettiği Spenser Smith'i maslahatgüzar olarak tayin ettiğini bildirmektedir.⁷⁵

Liston'un İstanbul'dan ayrılması üzerine göreve başlayan Maslahatgüzar Spencer Smith, 10 Kasım 1795 tarihli Dışişleri Müsteşarı (Under Secretary of Foreign Ministry) Sir George Aust'a gönderdiği ilk raporunda, Liston'un 4 Kasım'da İstanbul'dan İngiltere'ye dönmek için ayrıldığını bildirmektedir.⁷⁶ Smith'in ilk kez Lord Grenville yerine Sir George Aust'a görev değişikliğini bildirmesi İngilizlerin bürokratik hiyerarşisinin hangi temeller üzerine kurulduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Liston'un ilk kez gönderdiği 22 Mayıs 1794 tarihli raporu Lord Grenville'ye hitaben idi.⁷⁷

İngiliz büyükelçisinin İstanbul'dan geçici bir süre için ayrılması hadisesi İngiliz kamuoyunda yankı bulup basına da yansımıştır. Liston 1796 yılının Ocak ayının başlarında Londra'ya ulaştı. The Times gazetesinin 13 Ocak 1796 tarihli bir yazısında, bazı söylentilere göre onun Londra'ya geldiği zaman hiç de iyi karşılanmadığını bildirmektedir. The Times'e göre, Liston 4 Kasım'da İstanbul'dan Sadrazama veda ziyareti yapamadan ayrılmıştır ve bu ise normal bir durum değildir. Bu durumun Babıâli ile Londra arasında bazı yanlış anlaşılmalara yol açtığını belirtmekteydi. Türk geleneklerine uygun olarak Sultanın büyükelçiye çok kıymetli elmaslarla işlenmiş bir enfiye kutusu ve fazla miktarda hediyeler sunulduğunu da yazmaktaydı.⁷⁸ Londra'ya geldikten sonra Yusuf Ağâh Efendi'yi ziyaret ettiğini ve Reisülküttab

⁷⁵ Liston'dan Grenville'ye PRO FO 78-16 no:38, 4 Kasım 1795.

⁷⁶ Smith'den Aust'a PRO FO 78-16 no:1, 10 Kasım 1795.

⁷⁷ Liston ve Smith'in Dışişleri Bakanlığına gönderdiği ilk raporların başlangıç kısmı için bkz: EK III ve IV.

⁷⁸ The Times, 13 Ocak 1796 ve Yusuf Ağâh Efendi, Havadisname-i İngiltere, 19b, havadis 34.

tarafından gönderilen bir mektubu ona teslim ettiğini Yusuf Ağâh Efendi'nin raporundan öğreniyoruz.⁷⁹

Geçici bir süre özel işlerini görmek için İngiltere'ye gelen Liston'un 17 Şubat 1796 tarihinde ABD'nin başkenti Washington'a büyükelçi olarak atanması Londra Büyükelçimiz Yusuf Ağâh Efendi ve Babiâli tarafından şaşkınlıkla karşılandı ve Babiâli İngiliz hükümetinin bu davranışını üzüntü ile karşıladığını bildirdi. Yusuf Ağâh Efendi, Babiâli'nin talimatları doğrultusunda İstanbul gibi önemli bir merkezin, siyasi prestiji açısından, işlerinin maslahatgüzarla yürütülemeyeceğini yeni bir büyükelçinin atanması için İngiliz hükümeti nezdinde girişimlerde bulunmaya başlamıştı.⁸⁰ Bunun neticesinde İngiliz hükümeti, 23 Temmuz 1796'da sabık Madrid Büyükelçisi Francis James Jackson'u İstanbul'a büyükelçi olarak tayin etti.⁸¹ 30 Eylül 1796'da Jackson, Yusuf Ağâh Efendi'yi ziyaret ettiğinde bu atanmadan memnuniyet duyduğunu ve baharda yola çıkacağını belirtmişti.⁸² Jackson, Liston'un yerine atanmasına rağmen yeni görevine başlamadan istifa etti ve Smith maslahatgüzar olarak bu görevde, yeni büyükelçi "Earl of Elgin"ın İstanbul'a 6 Kasım 1799'da gelmesine kadar kaldı.⁸³

⁷⁹ Yusuf Ağâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, 18a, havadis 28.

⁸⁰ Yusuf Ağâh Efendi'nin yeni elçinin tayini hakkındaki faaliyetleri için bkz. *Havadisname-i İngiltere*, 17a, havadis 23 ve 25.

⁸¹ Grenville'den Duke of Leeds'e PRO FO 78/17, 23 Temmuz 1796.

⁸² Yusuf Ağâh Efendi, *Havadisname-i İngiltere*, 15a, havadis 10.

⁸³ Wood, *Levant Company*, 253. Liston Washington Büyükelçiliğinde Amiens Barış antlaşmasına kadar kaldı. Bundan sonra merkezi Lahey (La Hague) olan Batavian (Hollanda-Belçika) Cumhuriyetine Büyükelçi tayin edildi ve bu görevde 14 Mayıs 1804'e kadar kaldı. Yedi yıl gibi uzun bir süre emeklilik hayatı sürdüren Liston Türk-İngiliz diplomatik ilişkilerinin yeniden kurulması üzerine 1811 yılında tekrar İstanbul'a Büyükelçi olarak atandı. 8 Nisan 1812'de gemiyle İngiltere'den ayrılarak 18 Ekim 1821 tarihine kadar İstanbul'da kaldı. Otuz buçuk yıl gibi uzun diplomatik hizmetten sonra emekli oldu ve 15 Temmuz 1836'da Edinburg yakınlarındaki Millburn Tower'da 93 yaşında vefat etti. Liston 10 yabancı dili bilen iyi bir linguistti. Öldüğü sırada 'bütün Avrupa'da diplomatik organın bahasıydı'. Liston, Sir Robert (1742-1836), *Dictionary of National Biography*.